

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

16.

A HEVESMEGYEI NYELVJÁRÁS

IRTA

BERZE NAGY JÁNOS

— HEVES VÁRMEGYE TÁMOGATÁSÁVAL. —

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.

1905.

Ára másfél korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

16.

A HEVESMEGYEI NYELVJÁRÁS

IRTA

BERZE NAGY JÁNOS

— HEVES VÁRMEGYE TÁMOGATÁSÁVAL. —

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.

1905.

Az a nagy terület, melyen a palóc nyelvjárások fekszenek, nemcsak néprajzi, de nyelvi szempontból is Magyarország egyik legfontosabb és legérdekesebb területe.

A palóc nép, mely régtől fogva úgyszólván teljesen elszigetelt életet élt, sokáig féltékenyen őrizte hagyományaival együtt nyelvét is, melyen a régi zománctól nem egy helyen csillog még, s amely tősgyökeres magyarság dolgában akármelyik nyelvjárással vetekedhetik. Nyelve gazdag és kifejező, fordulatos és eleven, teljesen hű tükre annak a hegyes-völgyes, rónaságba nyúló földnek, melyen él. A hegyi palóc büszkén néz le a Mátra tetejéről a Gyöngyösnél, Kápolnánál kezdődő sík földre s a síkföldi palóc (szülőföldemen: Besenyőteleken haragszanak érte, ha palócoknak nevezem őket, pedig régi írások is kúnpalócoknak mondják őket) viszont önérzettel vallja magáénak az ősektől öröklött barázdákat. E kettőt rokonokká teszi a nyelv majdnem egyazon volta, s testvériséget létesít köztük a közös történet és hagyomány. Együtt védték ők az ősi jussot tatár, török, német ellen, s a Tiszától felfelé egészen a Mátra gerincéig lakókat ezért tartották össze a közös viszontagságok a multban s ezért tartják össze a közös emlékek a jelenben.

Hosszú idő volna szükséges a nagy Palócság monografiájának megírásához, az én tanulmányom annak csak egy kis részével foglalkozik, azzal, amely Gyöngyöstől, Verpeléttől és Egertől lefelé Hatvant, Hevest, Besenyőteleket, Mező-Tárkányt, Fügedet, a Tarna mentén lévő falvakat, Vezekényt és Tisza-Nánát foglalja magában s két oldalt Jász-Szent-András, majd Szihalom és Eger-Farmos közé szorúl: ez a terület a »hevesmegyei nyelvjárás« területe.

A hevesmegyei nyelvjárással eddig nem törődött senki, még a Nyelvőr népnyelvi közleményei sem, csak a Balassa könyve

után (A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése) vette észre a hazai nyelvtudomány, nagyobb érdeklődést azonban azóta sem tanúsított irányában senki.

Balassa térképén ez sem igen nagyobb terület, mint a többi nyelvjárásé, egységre nézve azonban mögöttük marad. Hatvanban élénken hangzik a jáász beszéd hatása; Gyöngyösön az *á* és *é* s a szomszédos tót falvak beszéde okozta sajátságok a feltűnők; Heves nyelve közelebb van a jáász rónához, mint a hegyes-völgyes Palócsághoz; Tisza-Füred, Tisza-Nána tájnyelvéből sűrűn hangzanak ki a felső-tiszai nyelvjárás sajátságai, a nyelvjárást legjobban jellemzi Besenyőtelek beszéde, legpalócosabb hangtana azonban Mező-Tárkánynak van. Az *é* nyelvjárásunkban általános, csak a délibb vidékek, hol reformátusok is tanyáznak, ejtenek itt-ott nagy ritkán *e*-t, s ez annak tulajdonítható, hogy a délibb vidékek reformátussága a Tiszántúlról telepedett át, s hangzó-rendszere ha nem is alkalmazkodott egészen a palócokéhoz, maga a tájnyelvök többé-kevésbé azonosult. Így Átány, Tisza-Nána, Tisza-Füred és Poroszló. Utóbbi majdnem teljesen kiválik a Palócságból s csatlakozik a felső-tiszai nyelvjáráshoz. S ép ezért, különösen a megye szélein fekvő falvakban kevert tájbeszéd hallható, melynek hovatarozását mindkét nyelvjárás sajátságainak egyenlő száma miatt pontosan meghatározni nem lehet.

Az *é*, *i*, *í* helyel-közzel való váltakozása feltűnedezik még ott is, hová a felső-tiszai és a jáász nyelv nagyobb kerülő utakon juthat, mint pl. Gyöngyösön, Füzes-Abonyban, Besenyőtelken. Az *á* csak Gyöngyös vidékén uralkodik, lefelé az irodalmi *a* járatos; az *é* szintén csak Gyöngyös vidékén hallható, a délvidéken a köznyelvi *á*.

Adataimat, mivel e területről épen semmi népnyelvi közlemény sem jelent meg, személyes utánjárásommal gyűjtöttem, s mivel a nyelvjárasterület egyik falva egyszersmind szülőföldem, a jellemző sajátságokat módomban állott lehetőleg teljesen összeállítani. A feldolgozás módszerét illetőleg a Bartha monografiáját (A palóc nyelvjárás. Különleny. a Nyrból, 1893.) követtem, ezt maga a nyelvjárás rokonsága is ajánlotta.

I. HANGTANI SAJÁTSÁGOK.

A hevesmegyei nyelvjárás tetemes eltérést mutat, még pedig a hangoknak különféle változásait illetőleg. A hangok képzése általában a köznyelvvel egyezik.

1. A hangok képzése.

Magánhangzók. A rövid *a* kétféle képzést ismer: *a* és *â*. Az *â* csak néhány helységben, mint Domoszlón, Markazon s ezek kereskedelmi gócpontján: Gyöngyösön fordul elő, körülbelül ugyanazon szavakban. Pl. *âpâ*, *kâpâ* stb. Másutt az irodalmi *a* használatos.

A hosszú *â* helyett Gyöngyösön és vidékén az *â* járja. Pl. *hâzam*, *lâttam* stb. Használata lenyúlik a pestmegyei Nagy-Kátáig. Pótlónyújtásos szótagokban ritka az *â*, pl. *hâgat* (hallgat).

Az *e* hangok kevés változattal vannak. Az *e* és az *é* az *ê* hanggal általános, sokkal gyérebb az *ê*. Hallható az *el*-igekötőben, de csak, ha utána mássalhangzó jön, továbbá a pótlónyújtás egyéb eseteiben. Pl. *êmënt*, *êfordú*, *emête*, *hêre* (helyre), *mêre*, *êre*.

Az *o*, *ó*, *ö*, *ő* és *u*, *ú*, *ü*, *ű* hangokat egészen rendesen képezik.

Az orrhangzók a déli vidékeken igen gyakoriak a szóvégi *-n* és *-ny* helyett, továbbá az *-unk*, *-ünk* ige- és birtokrag helyén és a felt. mód jel. i. több. első személyében az *é* után, ha a szónak különös hangsúlya nincsen. Igen gyakori azonban, hogy a szóvégi *-n* és *-ny* helyett nem ejtenek orrhangzót, hanem az *-n* és *-ny* nyomtalanul eltűnik. Pl. *Iste*, *va*, *lyâ*, *têlê* (Isten, van, lány, télén helyett). De már: *elmêⁿ*, *sztⁿhâz*, *jâdzⁿ*.

Mássalhangzók. Itt csak az egy *ly* mássalhangzó a kivétel. Gyöngyös és vidéke s a Jászsággal és a felső-tiszai nyelvjárással érintkező délvidék egyáltalában nem ismeri, mindenütt *j*-t ír és ejt helyette. A nyelvjárás északkeleti részén és közepén általános, azonban Besenyőtelek községében ilyen alakokat is hallottam: *foltat*, *foltomos*.

A hiatus nem kedvelik. Vannak alakok, hol egy magánhangzó esik ki, pl. *jó'karat*, *gazd'uram*, *acc'eide!*, vannak, hol két hangzó közé *j* vagy *h* kerül: *ifjasszo'*, *mijaz?* *fijam*, *vijola*; *síhet*, *íhed*. (L. a menny. hangv.)

2. Minőségi hangváltozások.

Magánhangzók: A) Zártabb hang áll nyíltabb helyett.

a) Elülső nem ajakhangok. Széltében használatos az *ë* ott, ahol az *ö-zö* nyelvjárások *ö-t* használnak: *bécsës*, *cëngërégyik*, *csetrës* (vznél: *viz-es*), *dibërëg*, *encselëg*, *fëcsëg*, *këgyes*, *vëdër*, *kërëg*, stb. Figyelemreméltóbb használata van a ragos alakokban: *α)* All az *ë* a birtokos rag több. sz. 3. személyében: *nevëk*, *rësszëk*, *kerekjëk*. Itt azonban ritkább. *β)* All az *ë* a felsz. mód jel. egyes és több. 3. személyében: *vesszën*, *vesszënek*; *ëllyën*, *ëllyënek* stb. *γ)* A többes számhoz, az egyes 1. és 2. s többes számú 2. és 3. személyben a birtokragos szóhoz *ë* kötőhangzóval járúl a tárgyrag: *embërëkët*; *embërëmët*, *embërëdët*; *szemetëkët*, *szemëkët* v. *szemikët*. All még a többes számban és a birtokragoknál: *mëcsëk*, *székëk*, *kësëk*; *embërëm*, *embërëd*, *embërëtëk*. Szó végén zárt *ë* hallható mindazon esetekben, ahol a nagy Palócság zárt *ë-t* ejt, de csak Mező-Tárkányban: *nëzzë*, *ëlöttë*, *kértë*, *vëllë*, *feketë*. Másutt azonban csak e szavakban: *édë*, *lë*, *të*, *në*, *së*, *bë* (Gyönyösön) s a kérdő-*ë* szócskában.

A *ë* helyett nem ritkán hallható *i*: *vinëge*, *ëriz*, *likvâr*, *ërsik*, *girizd*, *pilyinka*, *meriget*.

Az *e* helyett áll *i*: *erisz*t, *csitipaté*, *kívi*, *tőzik* s általában minden 3. személyű birtokragos alakban: *feli*, *szëmi*, *kezi*, *kívi*ji, *fejszëji*, *istenadta emberi*, *körmöm feketëji*, stb.

Az *é* helyett *i*: *Sósrí*, *harmadívi*, *penísz*, *siríny*, *kívi*, *emiszt*, *ígíret*, *törtínet*, *kímí*l, *kikíny*, *ímëlëg*, *Kísír*, *Biríny*.

Az *é* helyett *i* leggyakrabban az egyes 3. személyű birtokragos ragozott alakokban használatos: *szëmibe*, *kedvin*, *fejëlire*, stb. s még néhány szóban: *zsombik*, *hizak*, *fazik* (Tisza mellett), *karalábi*. Bartha szerint e sajáttság csak Eger és Miskolc vidékén s a kálvinista részeken dívik» (P. ny. 12.1.), személyes tapasztalatomból győződtem meg, hogy Heves megyének legnyugatibb és legészakibb részén is járatos a 3. személyű birtokragos ragozott alakokban, valamint déli Hevesben is egészen a Tiszáig.

b) Elülső ajakhangok. *ö* helyett áll *ü*: *gyüker*, *güdör*, *düncü* (göncöl), *püfög*, *tütyög-mütyög*, *vüdör* (Nyr. 18: 18.), *dücorög*, *türül*, *büfög*. Az *ö* helyett *ü* áll e szóban: *hökül*. — Az *ö* helyett áll *ü*: *hetfü*, *kësü*, *sërgetyü*, *sërpenyü*. *tüllem*, *belülle*. Poroszlón, Tisza-Füreden, Tisza-Nánán a kálvinistáktól hallható ilyen is: *bü*, *kü*, de igen ritka.

c) Hátsó ajakhangok. Az *a* helyett az *o* nem nagyon sűrűn található, inkább csak ragos alakokban. Tőszókban: *boka*, *bokancs*,

nyovoja (Gyöngyös), *bobos*, *bosszont*, *borozda*, *karoly*, *potyká* kórhatt, *kérésztü-kossú*. — Használatos még a jelentő és felsz. mód jelenének több 3. személyében: *hordonak*, *horgyonak*; *tartónak*, *tarcsonak*; a *-lak*, *-lek* mély hangrendűje előtt: *tartolak*, *bántolak*, *taszítolak*; a névszók többes és birtokragos alakjaiban a tárgyrag előtt: *falukot*, *várasokot*; *magamot*, *magadot*, *magunkot*, stb., *kalapomot*, *ruhánkot*, *lócátokot*.

Az *a* helyett az *u* igen ritka: *surja*, *surjadék*, *májushurka* (Gyöngyös); az *á* helyett *ú* e szóban: *kúcsong*.

Az *o*-nak *u*-val való váltakozása gyakori. Pl. *kurhol*, *kumpér*, *ustor*, *bukor*, *kápuszta* (Gyöngyös), *cukoládé* (Besenyőtelek), *huva*, *urvos* (Eger vid. Nyr. 18:18.), *csuport*, *csurgás*, *hun*, *hunnan* *ucsú*. Az *o* helyett *ú* ebben: *meghódul*.

Az *ó* helyett *ú* csak a *-tól*, *-ból*, *-ról* ragokban s még egy pár szóban járatos: *háztú*, *adóbú*, *hátrúrú*; *kúdorog*, *kúdúska* (Gyöngyös).

B) Nyíltabb hang áll zártabb helyett.

a) Elülső nem ajakhangok. Az *i* helyett az *é* nagyon ritka: *éspända*, *Estvďn*, *ěskola*, *ěspán*, *lehěg*. — Az *i* helyett az *e* szintén ritka: *leggyent*, *heppent* (hörpint?). Az *i* helyett *ē*: *ēgēn*. (L. a hangsúly fejezetében.) Az *í* helyett *ē*: *ēz*, *mártély* (mártír).

b) Elülső ajakhangok. E hangcsoportban igen kevés változást találunk, pár szó az egész. Leginkább a többes harmadik személyű birtokragos névszókban járatos, de ott is használatosabb az *ü* helyett az *ē* s még inkább az *i*: *vizők* v. *vizék*, legtöbbször: *vizik*, *szemők* v. *szēmők*, *leggy*, *szēmik*. Az *ü* helyett *ő* e szóban: *börög*; az *ű* helyett *ő*: *tő*, *gyűsző*.

c) Hátsó ajakhangok. Az *u* helyett *o* áll: *locskol*, *gyarol*, *szilvóriom*, *kalandáriom*, *paskom*, *onoka*, *onoverszita* (universitas, Gyöngyös.). Általános használatú a birtokrag többes 3. személyében: *házok*, *hajok*, *lábok*, stb. — Az *ul* végződésű igék általában megmaradnak az *u* hangnál, de a végső *l* kiesése folytán pótló nyújtást kapnak. Két *-ul* végű igében: *árol*, *elárol*, megmaradt az *o*. Ilyen kivétel még az *aló* *alul* helyett.

Az *o* helyett az *a* nem valami sűrű: *raboda* (robot), *vakondak*, *bag*, *lugas*, *sarampó*, *gyars* (Gyöngyös), *orvas*, *orvasság*, *orvasol* (Besenyőtelek), *zsarátnak*, *téka* *azol*, *kacódás*, tulajdonnévben, mint: *Abany* s tulajdonnévből képzett melléknevekben *ó* helyett az *-i* képző előtt: *poroszlai*, *domoszlai*, birtokragos névszóban: *disznaja* v. *diszna*, *ruskaja* (ruskó). Érdemesnek tartom feljegyezni, hogy a borsodmegyei s az Eger melletti Aranyos nevű falvakat hangváltoztatással különböztetik meg: a borsodit Aranyos-nak, a hevesit pedig Aranyas-nak nevezik.

C) *Elülső hang hátsó helyett.*

a) Ugyanazon nyelvéllással: *u* helyett *i*: *binkó, zsizsereg, sisterég, iborka, rézsint*, — *u* h. *ü*: *csücskő*, — *o* h. *ö*: *bütér, bojtérvánkozik, pozdérva, tERNÁc, sÉrvadás*, — *o* h. *ő*: *pörgöl*. Szinonimjai: *porkál, porkol, pÉrkál, pÉrkél*, — *o* h. *ő*: *gyömöszöl, hörtyög, szörtyög*, — *a* h. *e*: *kever, zever, nyegget, jenuár, eledó* (azonban így is: *aladó*).

b) Nyelvéllásbeli különbséggel: *o* helyett *i*: *simigat, tisztigat*, *a* h. *i*: *gilyga, gyagyogó* nyelvű *a galyog* szóból, *a* h. *u*: *surjadék*.

D) *Hátsó hang elülső helyett.*

a) Ugyanazon nyelvéllással: *ö* helyett *o*: *sodorog* (södérég), *porkol, borotva, szíszog, csobor*, — *é* h. *o*: *sodorog*, — *ő* h. *o*: *gombostó*, — *e* h. *a*: *tukarcs, karít*.

b) Nyelvéllásbeli különbséggel: *ő* helyett *a*: *Csaszárka* (Csörszárka), — *i* h. *o*: *tapogat, hajlogat*, *i* h. *a*: *kalíncs, fÁriszt*, *csahol* (l. Nyr. 13:260.), *fakajt*, *e* h. *u*: *tukarcs*, *ü* h. *o*: *besopad*, *é* h. *á*: *adnák, szónák, vónák* (Gyöngyösön és vidékén a felt. m. jel. i. egyes 1. szem.-ben).

E) *Ajakhangzó nem ajakhangzó helyett.*

a) Ugyanazon nyelvéllással: *i* helyett *ü*: *üdü, gyü! süvüt*.

b) Nyelvéllásbeli különbséggel: *é* helyett *ü*: *sürdü* (sérdül), *é* h. *ü*: *füsü, i* h. *ö*: *körösfá, ösmer, öröz*, *e* h. *ö*: *höndörög, ködmön, Örzi*. Előfordul a tiszta *ö* és *ü* hangú igék jel. és felsz. módjának jel. i. több. 3. szem.-ben: *örüllyönek, ötözzönek, fütönek, kügyönek*; — *e* helyett *ő*: *nenő* (néne).

F) *Nem ajakhangzó ajakhangzó helyett.*

a) Ugyanazon nyelvéllással: *ü ü* helyett *i í*: *rihēs, filricskēs, bíbályos, silylyed, firjoka, kilső, hivél*, stb. — *ö ö* h. *é é*: *sétét, hempérég, pérge, témény* (tömjén), *temléc, vérēs*, stb.

b) Nyelvéllásbeli különbséggel: *ő ő* helyett *e*: *repekēd, kemémmag*. Az *ő-* és *ü-*re végződő birtokragos névszók az egyes és többes szám 3. személyében eredeti hangzójukat *e*-re változtatják: *gyüreji, gyürejik; süreji, üteji, csipeji, csipejik; tetejik, szöllejik*, stb. — *ő* helyett *i*: *siríny, hörcsik, kikíny, girind*. A régi hangállapotot őrizték meg azon szók, melyek a birtokrag többes 3. személyét *-ők* helyett *-ik*-kel veszik föl: *szemik, kezik, kivíjik, nyelvik, könyvik*, stb.

Mássalhangzók. A) A gége működésével kapcsolatos változások.

1. Zönge hangok zöngések helyett: *j* helyett *ny*: *bornyú, sarnyú*, — *j* h. *ly*: *helya, bíbályos, taraly*, — *gy* h. *ly*: *galyog, bolygó*.

2. Zöngés hangok zöngenélküliek helyett: *t* helyett *d*: *viszked, részked, bördön, höndörög, dúr*, — *s* h. *zs*: *zsóvárog, zsetár, Amrázs* (Ambrus), — *k* h. *g*: *agacsfa, szurgál, galyiba, bőrög, gamó, pörgöl*.

3. Zöngés hangok zöngék helyett. Az *ly* és *lly* nyelvjárá-sunkban Maklár, Kaál, Kápolna, Kerecsend, Dormánd, Besenyő-telek, Mező-Tárkány, Erdőtelek, Pusztá-Tenk és Kömlő helységeiben még megmaradt *ly*-nek és *lly*-nek, de a Tisza és Gyöngyös vidékén *j*-nek és *jj*-nek ejtik és írják. — *r* helyett *ly*: *mártély, martély* (malter).

4. Zöngétlen hangok zöngések helyett: *g* helyett *k*: *badak, bádok, püfetek, tűzik, hizak*; — *g* h. *t*: *let*, a fokozó szócska (zöngés hangok előtt *led*-, pl. *ledgörbébb, ledgarázdább*. Gyöngyösön a *let* külön szó. Gombozásnál vagy pénzezésnél mikor »vetnek« a legények, az a *let* köztük, akinek gombja vagy a pénze a falhoz legközelebb fekszik, t. i. az a *let*-első a pénzütésben). — *gy* h. *cs*: *göröncsös* v. *görincses*, — *zs* h. *s*: *sindél, polos* (Nagybányán: *polozsna*, a Jászágban *polozsa, polzsa*), *sarugátér*, — *d* h. *t*: *vét, patka, csiklant*.

5. Zönge hangok egymás helyett: *b* helyett *v*: *zsivaj, csávingat*, — *d* h. *g*: *cöngörégyik*.

B) A hangképzés helyével összefüggő változások.

1. Torokhang inyh. helyett: *gy* helyett *g*: *genge, ingen, egényes*.

2. Torokhang ajakh. helyett: *p* helyett *k*: *kukorog*, — *b* h. *g*: *küszög*. — *f* h. *k*: *tokmáncsepp* (Hoffmanncepp, orvosság).

3. Inyh. foghang helyett. E hangváltozás abban áll, hogy a foghang az *i, ü, u* előtt palatalizálódik, inyanggá válik s egyik jellemző sajátága a hevesmegyei nyelvjárásnak.

l helyett *ly*: használatos az *-i* és *-ü* képző előtt: *télyi, városbelyi, lóbélyü, nagyszélyü*; járatos a 3. szem. birtokrag előtt: *szélyi, élyi*; meggyengül még az *l* az igék jel. m. jel. i. egyes 3., a többes 2. és 3. személyében, a tárgyas ragozásban és az *-ik* igerag előtt: *beszélyi, beszélyíték, beszélyik, kerülyi, kerülyíték, kerülyik; villámylik*. Továbbá az *-ig* rag előtt: *állig, rég-gelyig, estelyig, vallyig*. Tőszókban: *pilyinka, talyiga, melly* (mell), *elmellyed, elmellyeszt, Palyi*; az *u* előtt: *tollyu, Lyukács*.

n helyett *ny*: kivétel nélkül minden főnévi igenévben; a jel. m. jel. i. egyes 3., többes 2. és 3. személyében a tárgyas ragozásban, a 3. szem. birtokrag előtt az *-ig* és *-i* képző előtt:

járnyi, alunnyi, stb. *kenyi*, *kenyiték*, *kenyik*; *börtönyi*, *szeleményi*, *Hatvanyig* *mént*, az *iványi torony*. Járatos gyökérszavakban is: *hónya* (hónallja) valakinek, *sifony*, *égényes*, *kartony*, de ezek leginkább orrhangzón végződnek.

d helyett *gy*: használatos a 3. szem. birtokrag előtt, a tárgyas ragozás egyes 3., többes 2. és 3. személyében, az *-i* képző és *-ig* rag előtt s még az *-ik*-es igék *-ik*-je előtt, Tőszókban: *szungyít*, *gyinnye*, *gyió*, *gyiák*.

t helyett *ty*: a 3. szem. birtokrag előtt, pl. *hetyi*; a tárgyas ragozás egyes 3. és többes 2. és 3. személyében: *kéretyi*, *kéretyiték*, *kéretyik*; *vetyi*, *vetyiték*, *vetyik*; az *-ig* rag előtt: *hótyig*, *hódtótyig*, az *-i* képző előtt: *széhajtyi*, *magavetyi*, *parasztvi*, *kéthetyi* *múka*. Önálló szókban: *létyra* (Nagy-Füged), *potykány* v. *potykáⁿ*, *kerepityenyi*, hallottam ilyen alakot is: *botyval* (bottal). Járatos az *ü* előtt némely szóban: *tetyü*, *tyükör*, *sérgetyü*; az *ú* előtt: *kallantyü* (kilincs helyén levő madzag).

c helyett *cs*: *repcse*, *agacsfa*, — *z* h. *zs*: *zsacskó*, *csizma*.

4. Ínyhang torokhang helyett: *k* helyett *ty*: *térbetyünyi* (Gyöngyös).

5. Foghang ajakhang helyett: *m* helyett *n*: *nedve*, *harninc*.

6. Foghang torokhang helyett: *g* helyett *d*: *indérkégyik*, *düncö* (göncöl).

7. Foghang ínyhang helyett: *ty* helyett *t*: *batu*, *kópóta*, — *ly* h. *l*: *foltat*, *válló*, *királné*, — *ly* h. *r*: *hertelen* (Besenyőtelek), *ty* h. *gy*: *vigyolló* (*vityilló*), — *cs* h. *c*: *combor* (szénafű), *cukoládé*, — *ny* h. *n*: *ménétke*, *fenéget*, *vinége*, *dünnög*, *ín*, — *s* h. *c*: *pampucka* (farsangi sütemény).

8. Ajakhang torokhang helyett: *g* helyett *b*: *iborka*, *barboncás*.

9. Ínyhangok egymás helyett: *cs* helyett *ty*: *lőty-pöty* (locs-pocs).

10. Foghangok egymás helyett: *s* helyett *sz*: *szípszó* (sípszó), *szívó* *homok*, *szusztér*, — *sz* h. *c*: *cikra*, *céngeregnyik*, *atlac*, *kanavác*, *kőcikla*, — *sz* h. *z*: *csempéző*, *béngéz*, — *c* h. *sz*: *baraszk*.

11. Ajakhangok egymás helyett: *v* helyett *b*: *lebegő*, *éggyübe*, *másübe*, *orozba* vagyis *orozva* (orozba tojik a tyúk, ha nem rendes helyére rakja tojásait), — *p* h. *b*: *főkébb*, *vékkébb*, *zsilyib*.

3. Mennyiségi hangváltozások.

A) Időmértéki változások.

Időmértéki változások nyelvjárásunkban kevés számmal vannak. Csak a leggyakoribb esetekről számolok be, mert a hangok időmértéke sokszor a beszélő kénye-kedvétől függ.

a) Hosszú hang áll rövid helyett.

Magánhangzók. Előfordúlnak ott, a hol az irodalmi nyelv is hosszú hangzót ejt, pár kivétellel, mint: *vigyáz, tyűkőr, szívós*, a *tele* melléknév fokozásában *telebb, legteleb*. Szó végén majdnem minden *u*-ra és *ü*-re végződő szóban: *űrű, sarnyű, bornyű, betű, keserű, szérű, sërpenyű*, stb. Az *-u, -ü* és *-ul, -ül* képzők mindig hosszúak: *lóbélyű, külűszemű, nagyállű, kerül-fordul*, stb. Továbbá *mindég, emménk, ettéd, ettéték*.

Mássalhangzók: *ly*: egyátalján fogva, *meltyik, ilyen, áll*; *nn*: az *-n* határozó rag minden szó végén: *falunn, kalaponn, őszönn, égönn*; *ss*: *fagyoss, haboss, vizess, mássánt*; *ssz*: *lössz, bosszant, egéssz*.

b) Rövid hang áll hosszú helyett.

Magánhangzók. Nyelvjárásunkban ritka jelenség. Hallható tőszavakban: *kel, akar* (akár), *kenyesső, inkább, sudar, esz* (ész), továbbá a hangrövidítő tövekben: *level, fenyer* (szénafű), *tereny, eger, cserep, égyeb, gyűker, fonal, fenek, fèdel*. — A hangzók megrövidülnek még a képzésben is: *hajligat, szorigat, borigat*.

Mássalhangzók. Mindazon mássalhangzók, amelyek a jelentő és felsz. m. tárgyas ragozásában a több. sz. 1. személyében a rag *j*-jét a kiejtésben magukhoz hasonítják s így hosszúakká válnak, nyelvjárásunkban kivétel nélkül megrövidülnek. Pl. *látyuk* és nem *lálttyuk*, *vészük* és nem *vösszük*, *odagyuk, buktatjuk, cserélyük* (jel. és felsz. m.), *kenyűk* (jel. és felsz. m.); az *-ít* végű igéknél: *mèttanítjuk, tanácsuk* még, *mèffordítjuk, fordácsuk* még, stb. — Rövid mássalhangzóval járnak a következő szavak: *kufér, pak, virad, elvállal* s néhány *-ál* végű ige a *-lak, -lek* ikerraggal: *mèvvizgálak, eltanálak*, stb.

B) Szorosan vett mennyiségi változások.

a) Bővült alakok.

Hangzóval bővül némely idegen, mássalhangzó-csoporttal kezdődő alak a szó elején: *èskola, èspék, èstálló, èstráng*. — Másféle mássalhangzó-csoporttal kezdődő szavakban szintén egy járulékos hangzó könnyíti meg a kiejtést: *dérága, puruszlyik, palágál, durusza, turunya, kirítjó, faráz, Kirisztus, Kalári*.

Szó belsejében eredetibb magánhangzót őriztek meg e képzős alakok: *hanyakogyik, mérekézik*; mássalhangzókkal bővebbek a következők: *cimbál, kúszmál, hírjesztel, szédërjes, tolyvászkogyik, tetejel, kajmó* (kamó), *pëndërget, kandarít, sédërég, dücörög, meringet*. Különös bővülésű szó: *keregijártó* (kerékgyártó).

Végtagjukban bővülnek: *tollyú, agacsi, meritom, táng, épeng, ottang, osztang, bíbick, viasz, kíváncsik*.

Újabb jelenség az *l*-nek hosszú magánhangzó után való betoldása: *éldes, szolda*, utóbbi hangzója hosszúságát elvesztette.

Eredetibb alakot őrzöttek meg a következő határozók: *sűrűvenn, szomorúvann, illendővenn*, továbbá: *keserűvebb*; szó közepén hiátuspótló *h*: *sihed, ihed, iheszt*.

b) Hiányos alakok.

A hevesmegyei nyelvjárás igen sok rövidült alakot mutat. Így a *féketo, férevaló kendő, őt* (altat).

Magánhangzók csak néhány szóban és sokszor a hiátus elkerülésére esnek ki: *móta, rá, komasszony*, az *ő kom-ja, lassas, bocfa, jókarat, tis (te is), ectës, kackis*. Szó közepén egész szótag is eltűnik: *sük*, Gyöngyös vidékén e h. *sulyok*.

A mássalhangzó nyomtalanul tűnik el: az *l* és *ly* hosszú magánhangzó után: *kirá, Mihá, taná, szé, halá, beszé*; mássalhangzó előtt: *átam, tanátam, szót* (szóllott), *áhatatlan*, stb.

Szó végén eltűnik az *l* és *ly*, különösen a *-tól -től, -ból -ből, -ról -ről* és *-nál, -nél* határozó ragokban, az *-ül, -ül* módhatározó ragokban, az *-ül -ül, -ál -él, -gál, -kál -kél* végződésű igékben: *háztü, szémtü; házrú, tetörü; házbü, kerbü; házná, kertné; pézü, búzájü; indü, merü, hajingá, dobá, mér-csiké, járká*. Eltűnik az *-ly*, az *-l* végű igék parancsoló módjának jel. i. egyes 2. személyében: *tanü* (tanúly), *indü!*, *beszé!*, *szü* (száll) *lë!* Továbbá e szavakban: *jó* (jól), *vőfé, körü, belö*. Eltűnik még a szóvégi *-l* a tövégi hangzó megrövidülésével: *kana, csana*.

Nymtalanul tűnnek el még a következő mássalhangzók: *d*: *maj, széhet*, elmarad a *d* a szó végéről, ha az utána következő szó mássalhangzóval kezdődik. Pl. *mozs mëm má a kezéd! tisztics ki a házat!* Kimarad a *j*: *sút, toás, feir, nyút, für, têmény*; kimarad még a *-b, -g, -k, -r* végű igék jel. m. jel. i. több. sz. 1. személyében a tárgyias ragozásban, olykor a felsz. módban is, pl. *kiszabuk, mërráguk, lërakuk, váruk*; *h*: *hiszen* ez alakban járatos: *iszën*; *r*: *bü*, de névmásos összetételeiben a bár alak használatos, továbbá: *hama'* (Gyöngyös), *Csaszárka, má, bisalma*; *t*: *hajhat, veszíhet, fakajhat, taszíhat, kielégíhetetlen*, de nemcsak a ható, hanem a gyakorító igeképző előtt is elmarad: *tapígat, szorígat*, stb.; *m*: *se*; *n*: a *-ban -ben* ragnál kivétel nélkül mindig kiesik, amit annak tulajdonítok, hogy a szóvégi *n* kezdetben orrhangú *n*-né változott s később — oly sok nyelvjárásunkbeli szó mintájára — egész nyomtalanul eltűnt. Kiesik még a szó közepén: *rátotta, péz*. Eltűnik még a *v*: *pitar, fekés, fekőhely*, s e három igében: *riók, híók, szíók*, továbbá: *alás* (alvás). (Vö. Nyr. 13:495. és Nyr. 9:530, 531.), *sérés*; *z*: *bio*, a *-hoz -hez -höz* ragnál is kiesik: *apámho, kerthë, ökörhë*.

Vannak szavak, ahol a mássalhangzó-csoport is kiesik,

pl, *mé, azé, életé*, stb. egész szótag is kiesik: *gazdúl* (gazdagozik); érdekes összevonás: *hászén a hát hiszen-ből*.

A mássalhangzó eltűnik s vagy a szótag vagy a rákövetkező mássalhangzó nyúlik meg.

Az *l* vagy *ly* kivetése által származó pótlónyújtás oly gyakori, hogy felesleges is példákat idéznem. Megemlíteni való, hogy Gyöngyösön és vidékén az *-el* igekötőből kieső *l* helyét az *é* pótolja. Pl. *éhatta, émént*.

Az *al* szótag Gyöngyösön és vidékén *á* pótlónyújtásos alakban járatos: *hâgat* (hallgat), *âszik*, a *-val -vel* pedig *-vâ -vê* alakban: *bottâ, kézzê, fejvê*,

Pótlónyújtást hagynak hátra a következő alakok: *fahí, halhí, szí* (szíj).

Mássalhangzó kiesése folytán a hangcsoportban az utána jövő nyúlik meg: *dn = nn: bonnár, hanném, távolyonna; gyn = nn: honnê, hanna, megfannék, elfonna; dl = ll: pallás, hallám; ny = nn: lyánnak, hánnak, arannak; rl = ll: hamalom, jókollom, salló, öllő, pellenyi*.

Elmarad a még igekötő *g*-je, ha az ige mássalhangzóval kezdődik, s ahhoz a mássalhangzóhoz hasonúl: *mërrág, mëlláttam, mëzzavarogyik*, stb. Ugyanígy hasonúl az *egy* számnév *gy*-je, kivéve a *g, h, m, v* hangzókat, melyek előtt megmarad *gy*-nek.

Az *rs*-ből lesz *ss*: *bossó, nyess, ossó, kossó, nyáss, fassang, vess, boss*.

Közönséges jelenség, hogy a mássalhangzóval kezdődő szavak, ha előttük határozott névelő áll, mássalhangzójukat megnyújtják: *af föld, any nyavalya, asz szalma*, stb.

Hangátvetés.

A hevesmegyei nyelvjárás a hangok átvetésére is tud egy pár érdekes példát mutatni. Pl. *Korëla, karalábi, rëthya, petlóriom, martëly. pëtëcs, Ludorf* (Rudolf), *keleb, makverö, tereny*. Disszimilálódott alak: *mártëly* (mártir).

A hangugrató igék szintén hangátvetéssel képezik alakjaikat: *érzenyi, ácsorganyi, andalganyi, bódorganyi, encselgenyi*, stb.

II. ALAKTANI SAJÁTSÁGOK.

1. §. Szóösszetétel.

A kihagyásos összetételekre nevezetesebbek: *magabíró*, *magavetyi*, *sokérő*, *ammondó*, *szalmatakaró*, *essőzsák* (nagy terhes felhő), *bakszakáll*, *pipamocsok*, *széhajtyi* (csélcsap), *szákapiszkos*.

Határozós összetételek: *tejberütyü*, *túlát* (a folyó másik partja), *vásárrajárás*, *szérűhely* (szélrűhely: félreeső hely), *kosárba-zsidó* (egy zs. csúfolódó neve, mivel betegágyából kosárban vitték el, hogy vokását leadhassa). Érdekes összetételek még: *félhasú* (terhes asszony), *félhomlok* (magas homlok), *lőfarú* (leálló farú), *féreszáju*, *felvégű* (ház), *alólyukú*, *nyakóbicska* (olyan bicska, melynek a pengéje az összeszegezésnél — a nyakában — kotyog), s egy igen különös: *véggelsikú* (szoknya v. szövet), továbbá: *visszakéz*. Valószínű, hogy ezen összetételek összevonás útján keletkeztek, ilyenformán: *fél-álló-hasú*, *fél-nyúló-homlok*, *vissza-forduló-kéz*, továbbá: *nanám*, jel.: *nagyanám*.

Mellékneves összetételek: *huncutlevel* (a zsványt körülzö level), *vöröstörök* (nagyon vörös), *merőadta* v. *csupaadta*, *éhas*, *mindénórás* (aki minden órában várhatja a lebetegedését), *tündök-szép* (nagyon szép).

Melléknévi igenévvel alkotott összetételek: *ölőcsirke*, *vágó-tehen*, *előér*, *hétköznapló* csizma.

Több szóból álló összetételek: *seggivégihurkája* (végbél), *ördögódalborda*, *ökőrfarkkóré*, *árpaszalmatakarmány*, *országutfél*, *ajtósarkvas*, *mosószékláb*.

Mellérendelő összetételek: *lötty-pötty*, *szurka-piszka*, *lípilápa*, *encsém-bencsém* (mindenféle apró haszontalan tárgy), *csivirga-csavirga*, *csinkörgős-csankargós*, *ciróka-maróka*, *tárára-várára*, s mesékben: *egyedem-begyedem*, *erdőbe-berdőbe*, *eském-beském* (tréfás esküszólás).

2. §. Szóképzés.

1. Igeképzés.

A) Igékből.

Mozzanatos igék: *-an, -en: megreppen, leroggyan, csikkan, lefittyen, püffen, puttyan, buggyan, rekken*; az *-n*-hez járul a *-t*: *osont, beheppt* (berúg), *becsicscsent, püffent, puttyant, récs-scent, csikkant*. Használatos az *-ít* képzővel is: *sejdit, ráfityit, gyalít, süvüt*, néha az *-int* képzőből összevonva: *tapít, hagyít*.

Gyakorító igék. A *-g* képzővel: *rezség, repég, hortyog, szíszog, rihog, makog, encselég, enyelég* (lustálkodik), *csörtög, s a -g* képzőbokrai: *r + g: zsuzsorog, bödörög, kúdorog*; *n + g: leborong* (leborúl), *toprong*; *n + gat-get: borzongat, hajlingat, szoringat*; *n + gál: hajlongál, téringél*. A *-gat-get: csögget* (csödít), *regget* (rekesztget), *gyuggat, feszget, hasgat*. A *-d* és képzőbokrai: *elmellyed, lekussad, tépéd* (aszalódik, pl. tépött szőlő); *d + -ál-él* rövid hangzóval: *harapdal, rugdal, csipdel, faragdal*; *d + k: szádok* (szálldos), *verdek, haldok*. Az *-l* és képzőbokrai: *kunyerál, bucsmol, sinkél*; *k + l: türüszköl, mércsikél, nyúkal, tapiskál*. Az *-ász, -ész: butykász, kutháskogyik, hajlász, zuharász, hajkurász, pákász* v. *pákáskogyik*. A *-z-re* és képzőbokraira szokottabb alakok *kotoz, pocézik, pacéroz, sütkérez* (nyalánkságot sütöget), *nevetgéréz, nyíharáz*. Az *-s* képzőre: *döglős*. Érdekes képzés a *nyitogtat*, jel.: gyakran kinyit valamit.

Míveltető igék. Szokottabb képzők: *-at, -et, -tal, -tel, -aszt, -eszt*, melyek a köznyelvben szokatlanabb igékhez járulnak, pl. *folyat, lépet, értet, kintet, vétkeztet* (vétekre okot ad vkinek); az *-sz*-re szokottabb igék: *föveszt, fárísz, ingész*-el (ingerel), *türesztel* (eszközli a türést), *akasztal*. Régibb alakja az *-ít* képzőnek *-ajt, -ejt* alak, ilyen igék: *fakajt, szikkajt, szakajt, szalajt, izzajt, hasajt*, s ezek analógiájára a *futtajt*. Az *-ít* képzőre érdekes fel- említeni az *íramít* (usztít, kerget) szót.

Visszaható igék. Nyelvjárásunkban a közkeletű »*dicsírtessék*«
szenvedő alakon kívül egy szólásban van meg a szenvedő képző, s ez: *békesség adassék!* mely rímes formája miatt régeinek tetszik. A szenvedő igének egyébként semmi nyoma, az *-odik, -odik* képzős visszaható, továbbá a szenvedő igeképző és visszaható képző összevonásából lett igék pótolják. Pl. *ódogyik, kötögyik, rakögyik, mészszántatógyik, megkívántatógyik, nézetögyik*. Érdekes alakok: *értetszik, érzetszik, a hallatszik* analógiájára, továbbá: *fázlögyik, élőgyik*, az állapot huzamosságát is kifejezik. Gyakori használatú a *-kod, -kőd, -kőd* és a *-koz, -küz, -köz: sopakogyik, ácsánkogyik, hanyakogyik, nevekőgyik, mérekőzik, mártakozik, lopánkogyik*. Érdekes még két *-ül* végű visszaható ige képzése: *elcsábül, távül* (távozik).

B) Névszókból.

A délvidéki palócság itt is sok eltérést mutat, különösen a képzők összetételét tekintve. Jelesen: *-an*: *mukkan, kukkan*; *-nt*: *kukkant, szellent*; *-gat, -get*: *csíggat, lyuggat, kisátorgat* (a kenderkévét szárításkor sátorformára teríti ki); *-g*: *picsog, pocso, potyog* (beszélni kezd, kis gyerekekre mondják); *-l és ll*: *bitol, töröl, csível, csöröl, loval* (excitát), *hëgyel* (henceg), *tetejel, bozsénál, ocsmonddál, halábol* (halálból, azaz gyorsan eszik), *csúrol, lajhál, tőgyell* (nagy tőgyet ereszt), *sététëll, messzëll, párrjáll* (eredete: *pár + birt. r. -ja + ll*, párját mondani, hasonlót mondani. V. ö. Nyr. 21 : 129. és 23 : 475.); *-z*: *tojóz, kënyerez* (étkezik), *lovaz, lelkëz* (bizonyít); *-ít*: *csulyhít, esesznyít, előgít*; *-int*: *puhint*; *-szt*: *elmellyeszt*; *-szt + l*: *hírjesztel*; *-lod, lőd*: *küllőgyik, nyüglőgyik*; *-kod*: *igálgogyik*; *-koz, -köz*: *bojtërvánkozik, vágyalkozik*; *-d + -z*: *pillédzik, bõrödzik, levedzik* (levet ereszt), *leveledzik*; *-d + -ik*: *elkësiüdik* (elkésik).

2. Névszóképzés.

A) Igékből.

Gyakori a múlt idejű melléknévi igenév főnévi használata. Pl. *Élő fának erös döttyit várnyi. Gyöttömbe félbuktam. Jártomkeltëm szomorúság. Az én ültöm nagyon keves. Érdekes deverbális képzők: -at, -et: láttat* (látszat), *rántat* (egy rántat zsír), *váгат* (egy váгат hús), *íramat* (haladás, futás); *-ás*: *csurgás* (a kazalról lehullott búzaszemek); *-acs*: *ragacs-os, gyugacs* (dugó, dugasz); *-ánk*: *hizánkös*; *-atlan, -etlen*: *takíritatlan* (aki nem takaros), *várhataltan* (aki nem tud várni), *türhetetlen* (aki nem tud tűrni); *-i*: *tátyi, facsari, magavetyi, szopi, csihi-puhi, acsari, meri* (merészség); *-csik*: *hancsik, ülesik, foncsik*; *-ík*: *bugyburík, irodalmi -ék-vel: felejték* (feledés); *-a, -e*: *szüle* (de csak birtokragos alakjában használatos: *édész szülém*), *gongyola, kereplye* (kerepelő, kereplő, husvétkor pótlója a harangnak), *marada* (mindig személyraggal: *maradája, a. m. maradék*, Apor Péternél ez alakban: *maradva*); *-da*: *iváda* (ivádája, stb., ivadék); *-s*: *hiszës, lopos, iszos, szopos*.

A főnévi igenév *-ni* alakja ritkán fordul elő a *-nya* alakban, csak e két szóban: *innya, színnya*, az utóbbiban ritkán. A melléknévi igenév *-ó, -ő* képzője igen sűrűn használatos a deverb. névszóképzésben: *rekkenő* (sóska szára), *pillengő* (fülbevaló), *szerző* (ráadás), *gyalló* (gyalu), néhány denom. igéből: *zsírzó* (zsír), *tüzellő, magló* (anyadisznó). A *-ság, -ség* a régi tőből alkot főnevet: *felejtés*. Pleonasztikus képző a *-t*: *választ* (válasz), *tapaszt* (tapasz), *szakaszt* (szakasz); sajátos képzés: *érték* (érkezés). Különös képzésű deverb. főnév a *fosztonka* (a lefosztott tollnak megmaradt vastag ere, közepe). Járatosak a

következő alakok is: *ëggy ültő helyibe, ëggy álltó helyibe, ëggy fektő helyibe*. Járatos az *-ncs* e szóban: *nyeffencs* (nyafogó). Főlkelti a figyelmet még a *gyütevész* (gyűjtemény, összehordott, gyűjtött vmi) szó képzése. A *nagyhatú, ëgyfurmahatú* (nagyot tehető, egyforma tulajdonságú) szavakban pedig bajos eldönteni, vajjon az *-ó, -ő*, vagy pedig az *-ú, -ü* szegődött-e képzőnek? *-Ó, -ő*-s igenévi alak nyelvjárásunkban t. i. sohasem változik *-ú, -ü*-re.

B) Névszókiból.

Leggyakoribb képzők: *-ancs, -encs: puhancs, rögencs, lebencs*, előfordul *-incs* alakban is: *görincses; -ár, -ér: pudár, kocér; -cs: nyegécs, kövecses, pamacs, egykorácsú, kardacs, tukarcs; -cska, -cske: bújócška, kergetőcske; -i: bari* (bárány), e képzőt néhány szó végvocalisa után *-s* képző előzi meg, pl. *tanyasi, odaválási, mëgyesi* (*Nem tom, hovavaló ez az embër, ül látom: hevesmëgyesi*), *órási*, pl. *tízórási* vonat, e. h. *tízórai* vonat, továbbá: *alvégesi, félvégesi; -leg: felsőleg* (ruhán a felső szövet), *előleg*, de gyakrabban: *elő*, vagy *előpzi; -dzi: fogódzi* (fogós játék), *zsványodzi, nyúladzi, tanítódzi* (a gyerekek iskolás játéka); *-kó, -kő: ruskó, csucskó* v. *csücskő, sinkó, bütykő; ok, -ëk, -ök: ricsëk, lucsok, pusok, pőcök* v. *pëcëk; -óka: itóka, vadóka, firjóka, hasóka, alóka* (pálinka); *-ók: pufók* v. *posók, csimbók; -onc, -önc: kolonc* és *kölönc* (kölyök); *-ka, -ke: bubulyka, szitka, csutka* (hajadon lányok hajviselete), *katuska* (minden lében kanál), *mohotka, ágácka* (*Gyöngyös*), *kënyérke, előke; -lëk: esöllëk, fedöllëk, szegöllëk, morzsalëk, pëcöllëk; -ság, -ség: hátramaradtság, napság* (ez napságtú fogva), *könnyëbség; -tës: gyönyörvetës* (Besenýtöleken *gyönyörves* is), *szëmërmëtës, këllemëtës; -tlan, -tlen: ormótlan, sëmmítlen, tellyetlen, szaporátlan; -talan: saj-talan, bisztalan* (nem bizonyos), különös képzésű a *higgatlan*, jel.: *higgadatlan*, nem higgadt; *-s: nyekédës* v. egyszerűen *nyekid*, *zsidóssos*, amelyben már fölöslegesen van használva a második *-s* képző; az *első* és *túlsó* szavakban levő *-só* képző, meg az *-ú, -ü* képző összehatását látjuk a következő képzésben: *egyiránsú, egyaránsú* (egyforma).

Járatos makaronikumok: *Matyónia, Palócónia Matyóság* és *Palócság* értelemben, ilyen még a Gyöngyösön széltiben használt *trapáció* (munka, fáradságos dolog), *óváció* (óvás), *kanfurgyia* (pajkosság, paráznság), *benfidens* (bejáratos).

A melléknevek fokozása némi részben eltér a köznyelvtől. A felsőfoknál a névszó megkettőztetik ez esetben: *tetöstetëjibe*: a legtetëjibe, van azonban eset, hogy a felsőfokot más szó is kifejezheti, pl. *köllősközëpibe*; kifejezheti még a kicsinyítő képző: a fa *tutúcskájába* rakja fészkit am madár (Nyr. 25 : 523.). A felsőfok lappang a következő kifejezésekben is: *környeskörül* v. *környetlen körül* vagyis egészen körül, továbbá: *vëgtellős végig*, vagyis: egészen végig és *ëggyesëgyedül*: egészen, nagyon egyedül.

A felsőfokot a középfok -nál, -nél ragos alakja is ki szokta fejezni, de ezen alak mellett a ragtalan középfok jár: *nagyobb-nál nagyobb, szébbnél szébb*. A *tova* szó fokozásánál a középfok elé még egy kicsinyítő *d* járul: *továdabb*, ff. *lettovádabb* (Besenyőtelek, Füzes-Abony).

A személyes névmás alakjai nagyjából elternek a köznyelvtől: *én, té, ő, mink, tük, ök*. A birtokos névmás alakjai: *enyém, ettéd, ezövé, emménk, ettétük, ezövék*. A birtokos névmásnak több birtokra való képzése épen olyan, mint egy birtokra. A vonatkozó névmások közül az *aki* és *ami* alak ismeretes, az *aki* használatos személyre, tárgyra egyaránt.

C) Elvonás útján.

Elvonás útján nem sok szó származik. Pl. *szurka-piszka* *embér* (izgága), *piszka-fa*, *csivirga-csavirga* (kóborló), *éspända* (dispensatio), e szóban *árja* (aria: dallam) a -ja végzetet birtokragnak tekinti a nyelvérzék s így használja: ennek a nótának az *árját* nem tudom. Továbbá elvonás van e szóban: *prézsmita* (*prézsmítál*-ból, jel.: fecsegő, csacska).

D) Továbbképzett alakok.

A köznyelvi szokástól eltérőleg egynél több képző is járulhat a névszóhoz. Pl. az ismeretes *birákok*, ezenkívül: *burkok*, *burkoknak* (búrok, búroknak). Az ujságot járató kúnvéri palóc bizonyosan így olvasta: a *búrok* győzedelme, a *búrok* veresége s az -ok végszótagot a *pusok*, *pocok* -ok szótagjával zavarta össze, melyekből a többes szám *puskok*, *pockok*, s ezek analógiájára mondta a *búrok*-at *burkok*-nak (Besenyőtelek). Ide tartoznak még: *mihencségessenn*, *veszettes* fene, *nyomásos*, *csupádokonn* (Átány). Ilyen továbbképzett alakot hallottam egy mező-tárkányi legény szájából. Papról beszélt, de nem tudta róla, hová való. Kis gondolkodás után így szólt: ugyan *minekhíjái* pap vót mán nó! Továbbképzett ragos alakok: *kéztűső*, *faltűső*, *hátrusó*, *koránabb*, *éheőbb*. Érdekes képzés: *apádosan*, ért.: úgy mint ahogyan apád (tesz), hol a birtokrag veszi fel a képzőt, tov. *édesanyámos étel*.

3. §. Szóragozás.

A) Szótövek.

Eredetibb nyelvállapotot mutatnak a bővebb alakjukban megmaradt tövek a következő szavakban: *sajtalan* (sótalan), *gyűrő*, *kivél*, *hivél*, *ucsú*, *udu* v. *odú*, *estelyi* (esti), *mengyék*, *mengyén*, *mengyünk* stb., *töv* (tő) e szóban: *fatöv*, mely a -stül, -stül-lel kétféle hangzóval jár: *tövöstü* és *tövestü*. Valószínűleg a *vejem*, *vejed*, stb. módjára vált szótövé a *garád*-ból a *garággya*

(*garágyám, garágyád*, stb.). A *güdrök* szóban meg épen a többszámú alak vált tövé. Pl. *Tán güdrök van itt?* (az illető sok gödrot látott egymás mellett s mivel Besenyőteleken a falu néhány részén használ a község egy-egy jó darab földet agyag-, sárga-földhordásra, azt hitte, hogy ez is olyan hely, »*güdrök*«, mint ahogy nálunk is nevezik.) E szóban: *ingelej* a 3. sz. birtokrag *j*-je vált tövégi hangzová.

A hangvesztő igék szintén az eredeti tövel használatosak: *szérzenyi, keveslém, bódorganyi*, stb. Ilyen természetű főnév a *csaholy* szó, ragozásában hasonló a »*kehely*« szó ragozásához: *csalyhot, csalyhok; csalyhos*. Hangrövidítő tövek nyelvjárásunkban rövid hangzóval járatosak: *fonal, gyüker, sudar, szemet* stb. s az egytagú *esz* (ész), de már: *bogár, darázs, madár, parázs*.

A hevesmegyei nyelvjárásban sok szónak van hasonértelmű, más hangrendű mása s az bennük a sajátos, hogy az újabb, vagyis a magas hangrendű alak az eredeti fogalom kisebbségét jelenti, tehát a mély hangrendről a magasra való átmenetet deminutív hatás kíséri. Pl. *apad* és *eped*; *apad* a folyó, *eped* a test, ha soványodik; *csúcsa* van a hegynek, *csücsi* van a párnának. *Csurol*, ha a vederből önt vizet, *csüröl*, ha szűkebb nyílású edényből; *csomota* általában ivadékot jelent, *cséméte* kiselbszerű fákat jelöl, szorosabban: töről hajtott sarjat. Ilyenek még: *bódorog*: *bódörög*, *hóbortos*: *hőbörtös*, *hortyog*: *hörtýög*, *karít*: *kerít*, *kavar*: *kever*, *ingadozik*: *ingedzik*, *póckol*: *pöcköl*, *porkol*: *pörgöl*, *pillangó*: *pillengő*, *toprong*: *töpröng*, *zavar*: *zever*, *pukkad*: *pükked*, továbbá: *ficemlyik, diribol*. A *gongyola* szó a *göngyöl*-nek mélyhangrendű mását őrizte meg, jel.: összegombolyított csepű.

Érdekes még a *csíp* ige, mely a ragozásban mind a két hangrenddel jár. Pl. *csíptem* v. *csiptam*, *csíplek* v. *csíplak*. Itt emlitem meg e két szót: Szengyornap (Szent Györgynap), Tóvógy (Tóvölgy, Egerbakta).

B) Igeragozás.

Nyelvjárásunk mint a köznyelv 3 igemódot ismer: jelentő, feltételes és felszólító módot. A két előbbinek jelen és befejezett, az utóbbinak csak jelen ideje van.

A jel. m. jövő idejét a jelen idő vagy pedig a *majd* és a jelen idő teszi. Besenyőteleken és vidékén olykor használatos a befejezett mult idő, mikor a multtól a jelenig tartó cselekvés huzamosságát akarják jelölni. Pl. *Ellenésztem vót mindég, hogy né védél aszt a lyánt! Ládd-é, mondtam vót én sokszor, hogy né lopjá!*

Alanyi ragozás. Az *-ikes* és *-iktelen* igék között nyelvjárásunk az alanyi ragozás jel. m. jel. idejének egyes 3. személyében olykor nem tesz különbséget; némely ige még ma is hol *-ikesen*, hol *-iktelenül* használatos. Pl. *kórhod* és *kórhogyik*, *fül*

és *fűlyik*, *alhat* és *alhatyik*, *futkároz* és *futkározik*, *halász* és *halászik*, *zungadoz* és *zungadozik*, *küzd* és *küzgyik*.

Az alanyi ragozás egyes első személyében a rag minden igénél *-k*: *ménék*, *iszok*, *ugrok*.

A 2. szem.-ben az *-ikes* és *-iktelen* igék ragja minden különbség nélkül felcserélődik, kivételesen azonban az *-l* végű *-ikes* és *-iktelen* igék *-sz* ragot, az *-sz-re* és *-z-re* végződők pedig *-l* ragot kapnak, ami inkább a széphangzás kedvéért történik. Pl. *bomlasz*, *hajlasz*, *vedlesz*, *ázol*, *főzöl*, *lészöl*. A felsz. m. jel. egyes 2. személyében hol *-l-lel*, hol *-l* nélkül. Pl. *haggyá*, *mozsgyá*, *kérjé*; de így is: *vetkëzz*, *jádz*; a felsz. m. *j*-je elmarad a szó végéről, ha utána mássalhangzó jön: *ugor'má*, *szab'ki arruhát*. A *nyíl* ige felsz. módjában a jésült *l* is kimarad: *nyí ki*, *ajtó!* *nyí még*, *föd!*

Az alanyi ragozás 3. személyében a jel. módban, a két-nembeli igék között különbséget látunk. De már a felsz. módban az *-ikteleneknél* inkább az *-n-es* alak, általában az *-ék* használatos: *mënnnyék*, *aggyék*, *szëggyék*. A Tisza vidékén élő kávinistáságnál azonban hallható a megkülönböztetés.*

A felt. m. jel. i. egyes 3. szem. kivétel nélkül *iktelen* ragozású.

Nyelvjárásunk alanyi igeragozásának képe ez:

Jelentő mód. Jelen idő. *Ikes*: *ugrok*, *ugrasz*, *ugrik*, *ugrunk* v. *ugruⁿ*, *ugrotok*, *ugronak*.

Iktelen: *tanítok*, *tanítasz*, *tanít*, *tanítunk* v. *tanítuⁿ*, *tanítotok*, *tanítónak*.

Befejezett jelen: *ugrottam*, *ugrottá*, *ugrott*, *ugrottunk* v. *ugrottuⁿ*, *ugrottatok*, *ugrottak*.

tanítottam, *tanítottá*, *tanított*, *tanítottunk*, *tanítottatok*, *tanítottak*.

üttem, *ütté*, *ütött*, *üttüⁿ*, *üttetek*, *ütték*.

Feltételes mód. Jelen idő: *ugranék*, *ugraná*, *ugrana*, *ugranáⁿ*, *ugranátok*, *ugranának*,

tanítanék, *tanítaná*, *tanítana*, *tanítanáⁿ*, *tanítanátok*, *tanítanának*.

A befejezett idő = a jel. m. bef. jel. + *vóna*, mint a köznyelvben.

Felsz. m. Jelen idő: *ugorjak*, *ugorj* v. *ugorjá*, *ugorjék* stb. *taníjjak*, *taní*, *taníjjon* v. *taníjjék*, *taníjjuⁿ*, *taníjجاتok*, *taníjjonak*.

Tárgyas ragozás. Nevezetesebb hangtani eltérés, hogy a *b*, *g*, *k*, *r* végű igék a jel. m. jel. több. 1. személyében a *-juk*, *-jük* rak *j*-jét elvesztik. Pl. *szabuk*, *váguk*, *rakuk*, *váruk*, *kérük*; a *d*, *l*, *n*, *sz*, *t* és *z* végű igéknél pedig az említett mássalhangzók, melyek *j*-vel *ggy*, *lly*, *nny*, *ssz*, *tty*, *zz* hangokká válnak,

* A jel. m. bef. jel.-ben az al. rag. egyes 3. személyében a *hivok*, *szivok*, *eszem*, *iszom* igék — *hítt*, *szítt*, *étt*, *ítt* alakban járatosak.

nyelvjárásunkban *gy, ly, ny, sz, ty, z* hangokká rövidülnek. Pl. *odagyuk, tanályuk, kenyük, vészük, látyuk, vérézük*. A felt. mód jel. több. 1. személyét az alanyi ragozás pótolja. A *t*-re végződő igék, mint *süt, köt, jut, nyit, vet, üt* és a *küld* a jel. m. bef. jelenét az alanyi ragozás egyes 3. személyét kivéve, mindkét nemből kötőhangzó nélkül képezik. Pl. *juttam, sütted, kötötte, nyittuk, vettetek, üttek*.

A tárgyas ragozás mintája.

Jel. m. Jelen idő: *vérzém, vérzed, vérzi, vérézük, vérézték, vérézik* v. *vérzik*

sütöm, sütöd, sütyi, sütyük, sütyiték, sütyik.

Bef. jelen: *vérzöttem, vérzötted, vérzötte, stb.*

süttem, sütted, sütte, stb.

Felt. m. Jelen idő: *vérzeném, vérzenéd, vérzené, vérzenénk, stb. sütném, sütnéd, sütné, sütnénk, stb.*

Felsz. m. Jelen idő: *vérézzem, vérézd, vérézzé, vérézük, stb. taníjjam, tanídd, taníjja, taníjuk stb.*

Különös figyelmet érdemelnek az *-ít, -ül, -ül* és azon *-t* végű igék, melyeknek végmássalhangzóját vagy egy mássalhangzó vagy pedig hosszú magánhangzó előzi meg. Ezeknek csak a felsz. módja tér el a köznyelvtől. Az *-ít* végű igék a felsz. módot a köznyelvi *t + s*-től eltérőleg *j + j*-vel képezik: *taníjjak, hajíjjam*; az *-ít, -ül, -ül* végű, továbbá *bocsát* és *kiát* igék az alanyi ragozás egyes 2. személyében minden ragjukat elvesztik. Pl. *taní, hají, bocsá, kiá, indú, kerü*, valamint a *b, g, p, k, r* végű igék is, ha mássalhangzó következik a felsz. *j* ragos alakjuk után: *né vág' má!, né rak' má ki mindént!, szab' még a mükád árát! kapar' ki a tüzet! rág' még az ételt jó! kab' meg!* de ezeknél mind az alanyi, mind a tárgyas ragozásban elvesz a személyrag. Az *-ít, -jt, -nt* és *-át* végű igék a tárgyas ragozásban végmássalhangzójukat elvetik s nem látszik rajtuk a módjelző *j* hatásának semmi nyoma. Pl. *felejd el! rond el má no! né bosszond az Istent! szorídd, szakajd, izzajd, kiádd*; a *-jt* végű igék alanyi ragozásukban is eltérést mutatnak, az egyes 2. személyben csupán a módjelző járúl a *-t* véghangzót elvesztő töhöz: *szakajj, felejj* (felejts), *fakajj*.

A felsz. módnak a jel. módra tett hatása nyelvjárásunkban nagyon is otthonos. (L. Zolnai: Nyr. 21:178., és Bartha: Palóc nyelv. 50. l.) Nagyon gyakran hallhatók ilyen kifejezések: *Lássa, itt van!? Mára a búzát arassuk, hónap meg az árpát. Mit tarcsa annyira azt a kis férges almát? A jövődöt nem tudhassa senki.* Előfordul a *majd* határozóval is: *maj' félvigyük a búzát a pallásra!, maj' meggyük azt a hurkát!* Különösen Gyöngyöstől a Besenyőtelek felé húzott vonalban s Besenyőtelektől fel Egerig járatos e felsz. alakú jelentő mód. De igen gyakori a matyó nyelvjárásban is.

Eltérő alakja van a *kell* igének a felt. és felsz. módban:

kék, kéne, kéllessen, valamint a *látszik* igének a felsz. módban: *látszassék, látszassonak*.

Érdekes a *megy* és *jön* ige ragozása. A *jön* kezdőhangja mindig *gy*.

Jelentő m. Jelen idő: *mëngyëk*, gyakr. *mënëk*, *mëgy*, *mëngyën* v. *mëgy*, *mëgyën*, *mëngyünk* v. *mënnünk*, *mëntëk*, *mëngyënek* v. *mënnek*;

gyöväk, *gyössz*, *gyön*, *gyövünk*, *gyöttök*, *gyönnek*.

Felsz. m. Jelen idő: *mënnyek* v. *ereggyek*, *mënnny*, *ereggy*, *mënnnyék*, *ereggyék*, *mënnnyünk*, *mënnnyeték* v. *ereggyeték*, *mënnnyënek*;

*gyöjje*k. *gyö*, *gyü* (Gyöngyös) *gyere*,* *gyöjjék*, ritkán *gyerék* (Verpelét környékén), *gyöjjünk*, *gyöjjeték* v. *gyerték*, *gyöjjönek*.

Érdemes megemlíteni, hogy a *van* ige főnévi igeneve *vannyi* alakban is járatos, de csak ebben az egy kapcsolatban: *Vannyi van egy kis pénzem, de nem adhatok!* vagyis: a mi azt illeti, hogy van-e, van, de . . . stb.

C) Névragozás.

Nyelvjárásunk e tekintetben nagyobbbrészt egyezik a köznyelvvel, csak egy pár hangtani sajáttságban tér el attól s itt-ott egy rag használatában.

1. Tárgyrag. A birtokragos alakokban az egyes és többes 3. személy kivételével a tárgyrag elmarad. Ugyanez történik a kihagyásos összetételben is.

2. Határozóragok. A *-ban-ben* mindig *-ba-be* alak banjáratos. Az *-n túl* ragos névutó személyragos alakban is használatos: *rajtam túnan, rajtad túnan* stb. A *-vá-vé* rag csak magashangrendű alakjában fordul elő: *túróé vá*t, *lőé vá*tozott, *madaré lét*t.

Nyelvjárásunk szélteben használja a palócság jellemző *-nyi* ragját (Balassa értesülése ellenére. Nyelvjárások 93. l.), de a *-nott*-, *-nól* ragokat nem ismeri. A *-nyi* nyelvjárásunkban a hol? és hova? kérdésre egyformán hallható, pl. *hun van a tűz?* — *a harangozónyi!* Hova mēnt a kántor? — *a papnyi!* (De mindig így érti: a papékhöz.) A Tisza mellett a *-nyi*-t az *-ék* helyettesíti ugyanazon kérdések mellett.

A módhatározó ragok közül a *-val*, *-vel* nyelvjárásunkban sok helyütt, de különösen az orrhangú magánhangzók után eredeti alakjában járatos. Minden *m*-, *n*-, *ny*-re végződő szó végén a *v* tisztán marad meg, nem hasonúl. Pl. *toronval*, *dohánval*, *takarmánval*, *lyánval*, *teheⁿvel*, *legeⁿvel*, *szēⁿvel* (szemmel). Gyöngyösön és vidékén *-vá* *-vé* alakban mondják: *disznóvá*, *késsē*, *csizsmá^{vá}*. Simonyi szerint (Nyr. 15 : 44.) a *-stúl* *-stúl* »nem járul személyjeles tókhöz«, nyelvjárásunkban két szónak a birtok-

* Értesülésem szerint Gyöngyösön régente így is mondták: *jöszte*.

ragos alakjához csatlakozik: *apjostú, annyostú*, valamint a *-ként* rag e szóban: *aprajánként*.

Az okhatározó *-ért* a rövidített *-é* alakjában van meg: *van egy lovam, kérik pénzé, ezerforintos talléré* (Népb.).

Időhatározók közül megemlítendők: *osztan, osztang*. Helyhatározók: *ahun, akarhunnan, valahunnan, egyebüve, egyebütt, egyebünnen, másübe, együbe, otki* (odakint), *itki* (idekint), *otfél* (odafent), *itlő* (ideleln), *odbe* (odabent), *idbe* (idebent). Időhatározó értelme van a *tájon* szónak. Pl.: *Mikor gyötté haza? Tíz óra tájon?* — *Ehén* (igen), *at tájon!* — Érdekes, hogy a *-nak* *-nek* irányhatározó ragot határozószók is felveszik: *kinek* (kifelé), *lőnek* (lefelé).

3. Birtokos személyragok. A birtokos személyragok az egyes és többes 3. személyt kivéve, a köznyelvvvel egyeznek. Az egyes 3. személyben *-ja* és *-ji*, *-a* és *-i* használatos: *ruhája, kívíji, lába, kezi, eszi, feji, esztendeji*, stb. A többes 3. személyben a több birtokos egy birtok ragja *-ok, -ik*, ritkán *-ék* vagy *-ök*. Pl.: *házzok, kezik, szemik, tyúkjok, apjok, gyerekkik*. Hangmódosulással veszik föl a birtokragot az *-ó -ő* végű szavak az egyes és többes 3. személyben: *ruskó: ruskaja, gyűrő, gyüreji; ruskajok, gyürejik; vereji* (veleje), *csipeji, csipejik, üteji, ütejik; diszna* (disznaja helyett), *disznajok*, az előbbi sohasem: *disznaja*. A *fiú* többes első személyben: *fi-unk*, nem *fiú-nk*. Az *egyik-másik* pedig a többesszám 2. személyében *egyiték-másítok* alakot mutat.

A birtokos ragot az indulatszók is felveszik: *csittatok!* (legyetek csendben!) *neték!* (ime! itt van! vegyétek el!).

4. Ragozott ragos alakok nem nagy számmal vannak. Példák: *Szengyornaputányig, ténnapelőttre, nálunktú, felénkig, belőre, kívörrü* (kívről), *túnarrü, hátrürü* (hátról), *tüledre, hozzádra*, sőt ilyen is: *nálunknyi*. A *pokla* (tehén v. nő magzattartója) szót, mely valószínűleg a »pokol« szóból származik, így birtokragozzák: *poklám, poklád, pokla* v. *poklája*, az utóbbihoz még egyszer járult a birtokrag. — Mindennapi jelenségek, többnyire a beszélők kénye-kedve szerint támadnak az ilyenfajta kifejezések.

III. JELENTÉSTANI SAJÁTSÁGOK.

1. §. Alaki jelentéstan.

1. Névszó gyanánt állanak igealakok: *Mitugrász zsidó* (aki, akár kellett, akár nem, mindig ugrált). *Bujdos András. Pillancs Jancsi. Te vagy az indices! Én vagyok a vesski! Ráadtam az ihesztét. Iránzomra mentem. Gondolombú beszél. Könnyű a vanbú ényi.* Sokszor egész mondat, sőt mondatcsoport is áll névszó gyanánt: *Nemtelki* (a lajbi neve). *Maj lessz kapsz. Nemszeretem dolog neki a kapállás. Olyan üsdelvesdel munka ep pajtás! Az ügyetlen munkájú embert téddlönöroncsd embër-nek csúfolják, aki pedig se nem úr, se nem paraszt, majdúr-nak nevezik. Aki paraszti mivoltából kivetközött s uradzani kezd, annak neve: lészékúr. Továbbá: mondhatnám vót neki; de elvehetném kezibü a kést!*

Az *észik, iszik, alszik, fekszik*, *mégy* igék a ható igével igen érdekes igenévi alakokat képeznek s ezek mellett a *van* segédige csak nagy ritkán hallható, igen sok esetben anélkül járnak. Sokszor nem tudná az ember, vajjon igazi optativusok-e, vagy jelentéstanai érdekességek? Ragozásuk mintája a következő: *éhetném, éhetnéd, éhetnéji, éhetnénk, éhetnéték, éhetnéjik, alhatnám, alhatnád, alhatnája, alhatnánk, alhatnátok, alhatnájok,*

ihatnám, ihatnád, ihatnája, ihatnánk, ihatnátok, ihatnának, de így is a Tisza környékén: *éhetnékem, éhetnékéd, éhetnéki, éhetnékünk, éhetnékték, éhetnékjik.*

Példák: *Éhetnéji-ë má écsapám? (néha: écsapámmak.) Alhatnád-ë má, te külyök? Ihatnám, lelkem! ihatnám! acca csak aszt ab begret! Alhatnánk má nagyon (nagyon álmosak vagyunk), në zörögjeték! Ha alhatnátok vóna, nem kiabánátok! Éhetnéd-ë mék, kis fijam? vagy tám má fekhethéd, hê!?*

2. Névszóból alakult igék deverbális közpökkal: *ízetlen-kégyik, képzelöskögyik, tanáगतóskögyik, kutyákögyik, ümget* (>Maga Bálint csak morog, csak ühmget.< Arany.), *öbégat, hes-séget, bizong* (sok bizonyt mond), *kilokkhécol* (kioson), *embërkégyik*

szívizsakadósokgyik (koplal, vagyis: a szive sokszor majd megszakad egy kis ételért).

3. Jelentésbeli eltéréseket találunk az igeképzésben is. Műveltető igék: *hajtat a lóval, szalajtat a cigán, elejtet a jégén* (elejt, ellök). Visszaható igék: *tanákozik dolog mindenütt* (akad), *kerükozik-é* (kerül-é) *napszámos?* — *Születni*, jel.: szülni. Pl.: *En születtelek téged, fiam!* — *Fial*: fiadzik, fiatal kukorica-hajtást: kukoricafiát szed. *Vétkéztet*: vétkesnek mond; *hibáztat*: hibásnak tart. *Engem në hibáztass a magad oktalanságáé*.

4. A deverbális névszóképzés szintén mutat jelentéstani sajátosságokat. Említésreméltók -ó -ő képzős melléknévi igenevek: *tévv* (kemence ajtaja), *éggy ötözö ruha, tartó* (takarmány helye az istállóban), *kaszálló* (rét), *ellenző* (magyar nadrág előrése), *vakaró* (kenyércipő), *szállító* (könnyű nyári ruha a felső testen), *hajfonó* (a hajban levő szalag). Vannak -ás -és képzős alakok, melyek a cselekvés eredményét jelentik. Pl. *A fosztásba* (a kukorica lehántott levelei között) *alszik*. *Má három vágást adott el am mészáros*. *A vasalás nem jó* (jól) *áll ak kocsin*. Magát a cselekvést jelölik e szavak: *gyútvá* hideg, ragadvánnév. Érdekes szó még ez: *égedelēmembēr*. Arra mondják, aki még az égésnél is rosszabb, lusta vagy korhely. Cselekvő értelemmel járnak a következő névszók: *takarítatlan* (aki nem takarít vagy nem takarós), *várhatalan* (aki nem tud várni), *türhetetlen* (aki nem tud tűrni), *kapható* (aki kaphat), *kacsintanivaló* (kacsintani jól tudó). Fontos jelentésbeli eltérés észlelhető az -andó -endő mellett egynehány igenévben. Pl. *En mán férhēmēnendő lány* (már arra való, hogy férjhez menjen). *En nem odatartozandó*: nem tartozik oda. *Illendő ár*: illő ár. *Esendő az embēr*: úgy van teremtvé, hogy könnyen elesik. A köznyelvben forgó *hajlandó* is ideszámít, mert az -andó abban sem a cselekvés szükségességét vagy bekövetkezését fejezi ki, hanem tisztán a jelen idejű igenév helyett áll. — Sok szóban meg épen megfordítva: az -ó -ő áll ott, ahol értelem szerinti -andó -endő-nek kellene állnia, mint: *ölőcsirke, vágómarha, kivető rongy* stb. (ölnivaló, vágnivaló, kivetnivaló).

Külön figyelmet érdemelnek a denominális -s képzős melléknévi vagy melléknévi igeneves alakok: *pirítós* (pirított kenyér), *zséngés kenyér* (sületlen), *rágós, rügós, drágás, ülős, omlós, lógós, megáhatós*, melyeknél a denominális -s vagy a kicsinyítést vagy az ismétlődést vagy pedig a huzamosságot jelöli.

Jelentésbeli eltérést okoz főnévnek melléknévül való használata. Pl. *Éjomra gyümöcsöt ēnnyi nem egésség*. Múlt idejű melléknévi igenév áll a jelen idejű helyett a következő szóban: *szülöttfalu*. Pl. *Ez az ő szülöttfaluja ē!*

A *rossztélemény* szóban (rosszattervő, boszorkány) a cselekvés eredményének jelzésére használatos képző értelem szerint a cselekvés eszközlőjét fejezi ki.

2. §. Anyagi jelentéstan.

A) Jelentésbeli eltérések egyes szókban.

1. **Igék.** Nyelvjárásunk sok igéjének jelentése elűt a köznyelvitől s némelyikben több értelmi árnyalat is lappang.

Ilyenek: *elhagyni*: fölülmúlni. Pl. *Tégéd sē lehet elhannyi a káromkodásba.* *Elélēnni*: otthon lenni v. hazaérkezni, megkerülni. Jelentésbeli eltérést okoz a *még* igekötő használata: *mēvveszekēnni vkit*: jól összeszidni; *mēgpiszkol*: megkorhol, megdorgál; *mēghaggya magát*: színét veszti vmi (a ruha); *mēv-vallanyi*: kiheverni vmit (betegséget, kárt); a *még* sokszor a cselekvés befejezettségét is jelzi: *mēgēnni*: az evést elvégezni; *mēttörnyi*: a törést (kukoricatörést) elvégezni; *mēszzántanyi*: a szántást befejezni. Kifejezi még a *még* a cselekvés gyakoriságát, huzamosságát is. Pl. *De mēgjárkál!*: de mindig járkál! *De mēgnevet!*: de sokáig, de hosszan nevet! ugyan mit nevet?! — *Fēlsūt*: feléget, megpirít kezét, arcot a nap; *befázik*: a hideg elől behűződik; *fēlfon*: késő éjjelig ébren van és fon (*soká fēlfontam az éccaka*), ilyen igék: *fēlvan*: ébren van; *fēltanul*: késő éjjelig tanulva virraszt; *fēldolgozik* stb. *Fēlharagszik*: felfortyan; megharagszik, erősebb felindulást jelent, származéka a: *felharagit*. *Sem mire tesz*: tönkre tesz; *beköti a szemét vkivel*: elámítja magát. Pl.: *Tis evvel az asszoⁿval kötted be asz szēmed, hē!?* *Őszi szellő elhordja a levelet, téveled sē kötöm be a szēmēmöt.* (Népd.)

Az *esik* igét nyelvjárásunk több értelmi árnyalattal ismeri. 1. Kifejezheti a cselekvés véletlenségét deverbális névszó mellett: *ára esett mēnésik*; 2. pótolja a »rossz dolgom, dolgod, dolga van« kifejezést, pl.: *mēgesne, ha mindenki pórú járna, mint tē!* *Mēgesne, ha mēg én járnék utána!* vagyis: az volna még a szép! 3. törvénytelenül teherbe esett nőről mondják így: *mēgesett*. 4. Használatos »meglep« értelemben: *mēgeste a fűt a harmat*. 5. »Döglük« értelemben: *esett marha, esett jószág*. Járatos még 6. ilyen kitételben: *esik még rulla szó, nem esik említésēnn kívül*.

A *tud* ige hogy kötőszós tárgyi mondatban a »hivés« fogalmát jelenti: *Tāⁿ azt tudtad, hogy mindēf fiátal lēsžē?* 2. Igeköts alakjában: *kitud*: kiközösít, kitúr vmiből. Pl.: *Kitudtak a vagonbū engēm is*. 3. *Betud*: beszámít, egyértékűnek vesz vmit vmivel. Pl.: *A mai dógodat a tartozásba tudom be*.

Több értelmi árnyalattal tűnik még ki a *fog* ige. 1. *A kés fog, ha élēs, elfogja a kezem*. 2. *Fog vki mellett*: pártol vkit. 3. *Fog a szó vkin*: ráhallgat a szóra, azonban így is: *fog rajta a jó élēs, a munka*: meglátszik rajta. 4. *Fog a kocsis lovat a kocsiba*. 5. *Fog*: fogad. Pl.: *Szívesen fogták, hogy odamēnt*. 6. *Fog a festék a ruhán vagy a rozsdá*: bepiszkolja. 7. *Vkit vmire fog*: valamire kényszerít. Pl.: *Mūkába fogtam a fíjam*. Igekötővel ellátva a *fog*-nak még igen sok értelmi árnyalata van.

Ilyen még az *elnéz*. Jelentése: 1. megbocsát, eltűr; 2. kikerüli vmi vkinek a figyelmét. *Nem láttam kendőt, elnéztem*. 3. Félre- ismer. Pl.: *Elnéztem ezt az asszonságot, azt gondoltam, hogy a komasszony*. 4. Meglátogat, elmegy megnézni. Pl.: *Nézz el má ar rokonokho is*. 5. Vkit a nézésével valahonnan elűz, elkerget. Pl.: *Elnézett a társaságtokbú az az embér*. 6. Sokáig bámúlva néz. Pl.: *Elnéztem, mit nem csinának ezek az apró gyerekek!*

Jelentésbeli eltérést mutat a *-hat -het* ige, de csakis a jelzett igék mellett e mondatokban: *Maradhass má, mer kikapsz!*: ajánlom, hogy maradj békében, stb. *Nyughass tüllem!*: tanácsolom, hogy légy nyugodt! *Nevethetém ezt az embért, ahogy beszél!*: jól esik nevetnem, ha a beszédét hallom. *Nevethetém azt a számár embért:* úgy el tudok nevetni a számárságán.

A köznyelvben alakjuknál fogva ismeretlen igék: *arédál*: megfog vkit; *condollyik*: megszeliidül; *csörtög*: foglalatoskodik vmivel; *encselég*: kényeskedik, lustálkodik; *méggyaluszik*: lecsilapodik; *zuhorász*: dúdolgat; *zsobékol*: jajgat; *pészterkégyik*: láb alatt van, útban van; *uzová*: gyakorol vmit, hosszabb ideig tartó cselekvést fejez ki. Pl.: *Tudsz-é té házat szegnyi? Hónné, 'sz azt uzovádom, móta élék*.

2. Főnevek. Gyakori használatú az *atyafi* »rokon« érte- lembe. *Sejtés*: ruhát tartó fiókos bútor, amelynek tetején cifra csészék és poharak állanak (Gyöngyös); *darab*: ivadék. *Szabó- darab*: Szabó-ivadék; *Csincsadarab*: Csinsa ivadéka; *török*, e szónak több jelentése van: 1. lapos deszkadarabra lószőrből készí- tett madárfogó, 2. házszegéskor használt hosszú fatű, melylyel a fedést a szarufához és egymáshoz erősítik, 3. az a hegyes vas- szerszám, mellyel a csőről a kukoricát lepergetik. *Csata*: cso- port, íz. Pl. *Vettem má én gyinnyét vagy három csatába* (ízben). *Dúc*: kis fonatos kalács. *Burja*: kövéren nőtt gyom, ebből: *burjánzik*, valószínűleg kikövetkeztetés. Az *ember* szó alatt kizárólag csak felnőtt férfit értenek. Pl. *Ott vót égyy embér még égyy asszo*. *Három embér még kégy gyerek vót az úton*. *Pétécs*: vörhenyes betegség.

Erdekes árnyalata van a *fiú* szónak. Nyelvjárásunk az állatok kölykeit — azok nemére való tekintet nélkül — *fiú*-nak nevezi. Pl. *Kutyafiú, macskafiú, madárfiú* vagy *-fióka, verebfiú, galambfiú és golyafiú*.

Különös jelentése van e három szónak: *Isten, Jézus, szent* a következő mondatokban: *Ebbe az Istenbe vót itt! ebbe a Jézusba mént el! ép abba a szentbe meghalt*, vagyik: ebben a pillanatban volt itt, ebben a pillanatban ment el, abban a pillan- tatban halt meg.

A köznyelvben ismeretlen főnevek: *bondor*, a nyövés után a földön kint maradt kenderszálak; *csóré*: savóból, turóból meg kaporból készült leves; *író*: köpüléskor a tejfől nemesebb része vajjá sűrűdik s a hátramaradt híg savanyú lé az *író*; *kajmó*: a bot görbe fogója; *kamó* v. *vaskamó*: nyílalakú hegyes vas,

melyen csak egy hegy nyúlik vissza; szalmahúzásra használják; *kolop*: kártyában a filkó vagy a felső: *makkolop*, *vérskolop*; *pillengő*: fülbevaló; *puhancs*: kisbéres, stb.

3. Melléknemek. Az *öreg* szó fogalmát helyettesíti a *nagy*. Pl. *Töllem nagyobb*. De használatos az *öreg* a sűrű fogalmának helyettesítésére. *De öreg ez a tészta! Fonnyadt*: sovány; *szűz*: zsírtalan (étel). Pl. *De szűz ez acs csik!* *Eleven*: a példa magyarázza: *Eleventen gyött ki belüllem az étel*, vagyis: azon módon, ahogy megrágtá és lenyelte, romlatlanul.

A köznyelvben nem használatosak: *bozás*: részeg; *farígy*: íríg; *gírbic*: sovány; *íromba*: a szürke és kék szín vegyülete, stb.

4. Névmások. Az *azon* névmás mint névmási jelző a melléknév előtt vagy a tulajdonság tartósságát, vagy annak fokozását jelzi: *azon retkös a kezed!* vagyis: még most is piszkos; *azonn új ruha ázott meg rajta*: olyan ruha, melyet az imént vagy nemrégiben vett. A *milyen*, *minő* kérdő névmások helyett személyekre alkalmazva *kiféli*, tárgyakra alkalmazva pedig *miféli* áll. Pl. *Kiféli ember vót e!?*: hová való, minő állású, mi járatban lévő; *miféli ház e!?* A *sénki* nyelvjárásunkban *sénkiféli* alakban járatos.

A melyik kérdő névmás birtokraggal ellátva is használatos: *melyiték vót itt?* (kicsoda közületek?); *melyikök lopta el a lovam?* Birtokraggal jár a *ki* kérdő névmás is: *kim, kid, kiji, kiték, kijök v. kijik*. Pl. *Kim ő énnékem?* *Kiji az neki?* *barátja?* *Kiték az az embér?* *sógor?* A köznyelvben szokatlanabb még a kérdő névmás megkettőzése és az *s* kötőszóval való összekapcsolása. Pl. *Kiski vette el azt aly lyánt?* *Mismit vásállasz?* De járatos ebben a formában is: *kiskicsoda, mismicsoda*. A *ki* jelentésére nézve még érdekes példa: *A kinn vagyunk, tánn elég lessz*: ahányan vagyunk, talán annyian elegenden leszünk.

A határozatlan névmások közül az *akármí*, *valami*, *akarmicsodás*, *valamicsodás* alakban fordul elő. Pl. *Akarmicsodás embérnek nem adom aly lyányom*. *Valamicsodás ló sok pézt ér*. A *valami* névmás, ha melléknév mellett áll, »igen«, »nagyon« értelme van s a tulajdonságot fokozza. Pl. *Valami jó bort ittam*. *Valami fájín embér ez a bíró*. Használatos még a megközelítés fogalmának kifejezésére »körülbelül« értelemben. Pl. *Véttem valami hat lovat*.

A *mi* névmás, ha valamely névszó után áll, de nem mint vonatkozó névmás, bizonyos kapcsoló értelemmel bír. Pl. *Cukrot mit hoztam*: cukrot is hoztam, meg mást is. *A rossz lovat gebének minék csufollyák*: gebének is, meg másnak is.

A *bárki*, *bármi* névmásokat s a *bárhogy* határozót nyelvjárásunk a következő alakban használja: *báarakárki*, *báarakármí* és *báarakárhogy*.

5. Számnév. Az *egy* számnév bizonyos kapcsolatban annyit jelent, mint: körülbelül. Pl. *Tartott egy három hétyig*: körül-

belül három hétig. *Ez a ház is van má egy száz esztendő: körülbelül száz esztendő.*

6. Határozók. Különösebb figyelmet érdemelnek a következők: *jobban*: inkább. Pl. *Jobban kopéc ő, mint gazda.* Együtt jár e két határozó: *mingyá* és *ëccërre*. Pl. *Mingyá ëccërre kifizetlek. Mingyá ëccërre mënëk* (tüstént megyek). Érdekes határozó a »számra«, mely főnév után áll s névutó természetű van. Pl. *Hétszámra ott dőgoztam* (heteken át). *Hónapszámra ott vótam, méssë laktam jó* (hónapokig ott voltam). Jár azonban más jelentéssel is. Pl. *Hogy ász (állasz) el bërësnék?* — *Hétszámra v. hónapszámra, gazduram!* — Ismeretlen határozók még: *híjába*: ingyen (Gyöngyös), *igën*: körülbelül. Ugyanilyen jelentése van a *jókelvën* határozónak is: *Jókelvën el së gyöttem, má a zsandár nálunk vót* (alighogy eljöttem v. körülbelül el se jöttem).

A *jód* határozóval együtt ismeretes az azonos értelmű *igyók* is. Az első középső Hevesben, a második a Tisza mentén (Tisza-Füred, Poroszló) járatos. Bartha szerint a *jód* jelentése: talán, majdnem, körülbelül (A p. ny. 60 l.). Nem tudom, mennyire tette megfigyelés tárgyává e különös jelenséget, de Egertől kezdve, le végig az egész megyén, amely területen a *jód* otthonos, nem az említette jelentésekkel jár. A *jód* jelentése: *könnyen megtörténhetik, hogy . . .* s az óhajtott vagy tiltott cselekvés után a következmény hamarosan megtörténhet, de nem óhajtott beállását feltételezi. Pl. *Në mënny oda, jód mërrág a ló. Haggy békét, mer jód elvellek! Në mërgelődz, jód megüt a guta* (könnyen megtörténhetik, hogy megüt a guta). A *jód* következményes mondatokban néha el is marad s a jó hogy pótolja: *Úr (ügy) rávágott, jó, hogy a kezi el nem tört*, de így is: — *jód a kezi el nem tört*.

A köznyelvben szokatlanabb határozók: *ëggyhújába, ëggyhúzomba*: egyúttal, egyfüstalatt, továbbá: *ëggy izromban, két izromban*: egy ízben, két ízben.

B) Népetimológia.

A hevesmegyei nyelvjárás népetimológiája nem oly gazdag, mint azon nyelvjárásoké, melyek közeli összeköttetésben vannak idegen nyelvekkel. A nyelvészkedő hajlam pedig ott szokott legjobban megnyilatkozni, ahol a nép idegen szavakkal áll szemben, melyeket a maga nyelvénél nem öntudatosan ismert törvényei szerint igyekszik magyarázni, esetleg bizonyos hangtani változtatással valamely hazai, hasonértelmű szóval azonosítani. Nyelvjárásunk a tősgyökeres magyarság szívében s magyar nyelvű vidékek között él s így népetimológia útján alakult szavak is csak kevés számmal vannak.

A *zollstock* neve a népnél *colostok*, melyet így ért: *colostok*; a telekkönyvi betétszerkesztőt, mivel a »betét« szót nem érti és nem ismeri, *betűszerkesztőnek* nevezi; a Hoffmann-csepp (valami hideglelés ellen való orvosság) neve *tokmáncsepp*. A rossz

portékát *ordénárú*-nak (ordinair) mondja, a katonák takarodójának neve *csapëstráng* (zapfenstreich), a kénesőt majd *kenyeső*-nek, majd *kényesítő*-nek nevezi. A járványbetegséget néhol nem ok nélkül *járombetegség* néven emlegeti. A civakodás, veszekedés, a *kontrabont* a mi népünk nyelvén *kontrabontás*. Egerben pedig az Arany János-utcában Nelken Samut, a *bótost*, *Lelkém Samu*-nak keresztelte el a *cikrák** nyelvézéke.

C) Szólásmódok.

A szólásmódok legnagyobb része helyiérdekű s egy falu határán kívül alig használatosak; minden egyes falut szinte jellemezni lehetne az ő szólásmódjaival, annyira oda vannak azok esküdve egy-egy falu, mondjuk: egy-egy vidék lelkéhez.

Ilyen szólásmódok. *Visszaadta hét tetejével*: a sérelmet erősen megtorolta. *Ha nem teccik, untermik!*: ha nem tetszik, fel is út, le is út! *Hiszem, uram, hol lencse, de lapos!*: kitérő felelet. *Angyalát láttya*: arra mondják, a ki a csendességben egyszerre elneveti magát. *A félfogára sē elég*: kevés ételt kapott. *Testyivel lett, lelkiel mályik*: a rossz ember rosszaságára mondják. *Nem tuggy, kibe mi lakik*: nem jó hinni minden embernek. *Több nap, mint kőbász*: a takarékos ember szokta mondani. *Nem mindig papsajt!*: nincs az embernek mindig jó dolga. *Nem búcsú ez, ha búsú*: mikor valakinek a búcsú ünnepén szomorúsága van. *Felütött a hava*: valamiért megharagudott. *Húzza a lóbört*: hortyog. *Megy bele, mint bögöbe a garas*: nagyétvágyú vagy iszákos emberre mondják. *Bekapta, mint kutya a legyet*: gyorsan eszik. *Egyik lábad itt, a másik ott!*: gyorsan járj, siess! *Vargát rántott a csizmám*: megpörköldött. *Órod tülle foghagymás!*: hozzá ne nyúlj. *Nincs ki tizenkettőre?*: megbolondultál? *Tuggya, mitű döglyik a légy*: furfangos észjárású. *Más szénáját loppa*: más feleségét ölelgeti. *Sindél van a házonn*: gyerekek előtt mondják, mikor olyat beszélnek, a mit gyerekeknek tudni nem szabad. *Úgy ül ott, mint szentgugg*: nagyon összegubbaszkodik. *Él, mint Marci Hevesénn*: jó dolga van. *Úgy ül ott, mint egy kopott gyöngy*: lustálkodik. *Rájár ar rád*: a kiben mindig megakadnak. *Kifele áll ar rádgya*: a kit elutasítottak, arra mondják. *Úgy megütlek, hogy vocsorán éréd Pilátust*: nagyon megütlek. *Többe kerű a kendőlakás, mint a lakodalom*: ha valaminek a kezdete több áldozatot kíván, mint a mennyit az eredmény ér. *Kivetém a kétségem*: megnyugtatom magam. *Tessék-lássék módjára csinál mindent*: hanyagul, nagyjából. *Űri monér* (manier), *nincsen kényér*: fenn az ernyő, nincsen kas. *Léssz még kutyára dér*: leszél még te bajban. *Orrába van még most is*: még mindig haragszik. *Fogáho veri a pézt*: fősvény. *Két szemed ah ház!* vigyázz a házra, mint a két szemedre! *Kiszakadt a mennyasszony dunnája*: esik a hó. Aki lusta, azt a szent sē orvosollya fél az ágybú. *Sēmmi baja, mint a szentési halottnak*: humoros kifejezés.

* Így gúnyolják őket hirtelen felinduló természetük miatt.

Farkas előtt berkét mutat: a zsvány előtt a pénzéről beszél. Félvész a világ: megszólznak. Úzusba vész valamit: nem hagy abba. Lételen gyerekek böcsöt csiná: a léssz-ről beszél. Kivágta a balingújját: bátorságát megmutatta. Élled, mint Batónéba al löre: haragszik. Pendű, mint a palócok Máriája: jó színben van. Vak Gazsi ül a szeminn: szemtelen. Furjába van: haragszik. Szalad, mint a Cobor ébi: ugyancsak nekiiramodik. Úgy néz, mintha én vónék a szarvascsuda: nagyon megbámúl. Fattyat vet: törvénytelenül szerzett gyermeket szül. Ráviratt, mint a kövesgyi farkasra: egész éjjel virrasztott. Ördögi van, mint Potyorónak: szerencséje van valamihez. Most vályik el a tudó a májtű: most fordul meg vkinek vagy vminek a sorsa. Mēt tē csak mos mégy oda, a hunnan én má meggyöttem: az idősebb mondja a kérkedő fiatalabbnak. Imáccságos gégámba mēnt az étel: rossz útra ment, a légzöcsöbe. Szájába van: közel van hozzá. Félvetyi a pénz: nagyon gazdag. Egy kis ke van benne: henceg. Olyan mint a kőrösi szentélt víz: se nem árt, se nem használ. Mégitta az eszit: holtreszeg. Nála is kimēnt hégyésre: ő is tönkrement. Átvettēt av világ av vállán: semmibe se vesznek. A képmutató kétszinű, mint a teknőbe öntött víz. Ahol sokat beszélnek, ott sē lehetne mákot vetnyi. (Magyarázata: a néphit szerint a mákvetéskor csukott szájjal kell lenni, beszélni nem szabad egy szót sem, különben a mák nem kel ki.) Úgy nyög, mint pokolba a ju: nagyon nyög. As sē mondta: dajbakancs: semmit sem mondott. Tréfás szólás még: Hun van a csizsmám, te! Felelet: Filem mellett, a kis pócon! vagyis: mit tudom én, keresd ott, ahol van! Olyan lovam van, hogy mánē párja: nincs párja. Kár haszonba mégy: nincs kár haszon nélkül. Aki bolond, ugrík a hegyen-vögyön: arra mondják, aki bolond természetét sohsem tagadja meg. Ez az értelme ennek a szólásnak is: kimutattad af fogad fejeit. Fogáho való ételt adtak neki: olyat, a milyen izlik neki. Aggyótézus! (adj jót, Jézus) akkor mondják, ha tüsszent valaki. Rájár a hód: bolondos. Nem észí még a farkas a telet: lesz még tél. Fáznak most az apró emberek is a föld alatt: nagyon hideg van. Hideg van? Az ám! az apjárú még az annyrárú gyön. Sillomba mégy: ha kárt vagy bűnt nem tudnak be valakinek. Szögrű fáj a szél: délnyugatról v. délkeletről.

D) Közmondások.

A népnyelv legértékesebb adatai a közmondások, műveltségének ezek a legbiztosabb fokmérői. Nyelvjárásunkban alakjuknál és a bennök rejlő szép gondolatoknál fogva figyelmet érdemelnek a következők:

Aki szóval tuggya, pénzivel nem töggya. Mindenkinék két krajcár egy garas. Előf fog még, úgy koppaz még! Kinek eszi nincs, a kovács se csiná annak. A cígál lova is a havónátú döglött még. Mindēn embēr huncut, csak a pap nem igaz. Nem kell azt a fát rázni, a ki magátú is hull: a jószívűséget ne használjuk derűreborúra. Az ördög még az élőfába is beleakad. Nyomtató lónak nem

kötyök be a száját. Szép az embér az órával: szép az ember a becsületével. Éggy a kuckó a kemencével: ha a fiút szegyen éri, érzi azt az apa is. Taj annak a fának, a ki sose hajlott még: szerencsétlen ember az, aki túrni nem tud. Közös lónak turhos (vagy túros) a háta. A rosszúl élő fiatal párokra azt szokás mondani: méttanítottá őket hét tél, hét nyár. Ha félkötted a kolompot, hát rázzad. A jég is ott szakad, a hun legvékonyabb: a baj is csak a szegényt keresi meg. Nincs az a sok, a ki el nem fogy. Kana (kanál) sincs csördülés nekü: a legjobb emberek is összevesznek olykor. Szegődött bér, osztott konc!: jobb az alkuval vállalt munka, mert akkor a bér sem a munkás, sem a munkaadó kénye-kedvétől nem függ. Több a sürű krajcár, mint a ritka garas. Jó az ökör, ha felimás is, csak kettő legyen. Élő fának nehez dőtyit várni: az öregek halálát nehéz várni az örökösöknek. Nyári menyasszony, télyi kis kutya sohse vót jó. Minden gomba jó gomba, csak az embér goromba. Nemakarásnak nyögés a végi. Akit mészszúrtak, könnyű annak vérzenyi: könnyű azt megrikatni, akit szomorúság ért. A minő rózsát szakajtasz, olyat szagolsz. Éccer lëssz, a ki sosë vót: a baj hamar megeshetik. Inkább szégénkëggyünk, mint szégyenkëggyünk. Ha kutyával beszësz, bot legyen a kezëdbe: ha oktalan emberrel állsz szóba, légy elkészülve a magad védelmére. Idegën kutyának lába közt a farka: ha más házában vagy, ne úgy viselkedjél, mint otthon. Mondott szóbu ért az embér. Ördög bújjék a más macskájába, csak az emménk tarcsa fél a farkát!: ne törödjünk a más bajával, csak magunk legyünk rendben. Első gyerekeknek, másogyik asszonnak aranyos a s . . i.

Észrevehető, hogy e közmondások között sok az olyan, melyben bizonyos ritmus, sőt rím és szójáték adja meg a gondolat formájának állandóságát, tehát a közmondás maradandó formáját, ami egyúttal a közmondás régi volta mellett is bizonyít.

IV. MONDATTANI SAJÁTSÁGOK.

Egyszerű mondatok.

Alany. Az általános alanyt nyelvjárásunk következőképen fejezi ki: 1. *embër* szóval. Pl. *Nézze mæg éggy embër!* sajátságos, hogy ebben az egyetlen egy esetben az *embër* elé az *éggy* szó járúl; *nem tudhat az embër előre semmit, azt hinné az embër...*, *úgy él az embër, a hot tud.* 2. Az ige jel. idejének egyes 2. személyével: *Sosë tudod, mi ér az életbe. Sosë látod többet, amit a cigány elvisz.* 3. Az ige jel. i. többes 3. személyével. Pl. *Meleg van, mikor aratnak. Harangoznak. Kiabának otki: vki kiabál.*

Gyakori az alany kiesése személytelen igék mellett, mint pl. *Dundorog odaki! Lajhá má, hál' Istennek! Nagy esső lesz, mert bugyboríkol. Hej! De el van keserédve, no!*

Főnévi igenév, mint alany, ilyen mondatokban is járatos: *Mé vót azt mondanyi? mé vót má azt el nem hallgatnyi? : miért nem hallgattad el? Az ilyen szerkezetekben pedig, mint: *sár lessz itt kigyönnyi, töviskës lessz ére járnnyi*, a főnévi igenév inkább feltételes mondat helyett áll, mint alany helyett, bár alanynyal is megmagyarázható; az idézett mondatok értelme ugyanis: *sáros lesz itt (az út), ha kijönnek, tövises lesz itt (az út), ha erre jársz!**

Különös jelenség, hogy ha a *kéntelen* szó áll állítmányi kiegészítőül a *van* és *vannak* ige mellett, az értelmi alany -*nak* -*nek* ragot kap. Pl. *Pěstának kéntelen vót elmënnyi. A grófnak a früstököt kéntelen vót megënnyi.* Ellenben, ha az alany személyes névmás, alanyesetben marad. Pl. *Kéntelen vót ő is elmënnyi.*

Széles vidéken megfigyelhető jelenség az, midőn a *ti* névmást megszólításként használják s többes számú állítmány után is az egyes számú *te* hangzik. Pl. *Hova mënték, te!? Mit csinátok, te bolondok! Gyerték má ide, te gyerekék!*

Állítmány. Egyes számú alany mellett gyakran áll többes számú állítmány. Pl. *Ládd-ë, a két tesvér hogy kitudták egymást a vagyombú? Idegëny Istenëd ne légyënek én előttem.* (Tízparan-

csolat.) *Azon feleseltek András édsapámmal, hogy . . . A sok után gyakran áll többes számú állítmány, de olyankor az alany is felveszi a többes ragot. Pl. Vótak-é sok legények a fonóba? Több alany után, ha az alanyok személynevek is, az állítmány egyes számban áll. Pl. Ott vót Bértók Gyurka, Maszlag Jóska, még az az útálatos Báлинд Jancsi.*

A létigének egynéhány különös használata van a határozatlan alanyos szerkezetekben s csakis cselekvő átható igékkel fordul elő a -va -ve határozó igenévvel kapcsolatban. Pl. *Mév van mondva mindenkinek, hogy pipáznyi nem szabad. Mél lessz parancsolva. A van ige előfordul a főnévi igenév kapcsolatában is, mint állítmány. Pl. Répát vagyok ásnyi. Búzáat van az uram aratnyi. (L. a szórend fáj.)*

Valahányszor az alany az egybirt. több birtok ragjával van ellátva, az állítmány egyes számban áll. Pl. *De szép libájaji vaⁿ! Szép fejr ruhájaji megégött szögénnek. Az én buzájajim má víz alatt van egy hetyi.*

Az igei állítmány tárgyas ragozás helyett sokszor alanyi ragozásban áll s megfordítva. Pl. *Elbukunk, ha akarunk és elbukunk, ha akaruk. A malacot járja nézni. Csinállyon azt, amit akar, általánosabb, de: csinállya azt, amit akar, megszorítottabb értelmű kifejezés. Messzirű gyött ember aszt mond, amit akar (olyat mond, aminőt akar).*

Állítmányi névszó. A hevesmegyei nyelvjárásban az állítmányi névszó a következő igék mellett van alanyesettel: *van, lessz, marad.* De a *marad, vesz* (marad) mellett -nak -nek ragos alakot találunk. Pl. *Vándornak maradt, mím mën nem halt. Nem mënt férhë, oszt vély lyánnak veszött.*

A *van* és *vannak* ige a kiegészítő mellett néha megmarad. Pl. *Vannak má ök olyaⁿ zsidók, mint a többi. Van ez olyaj jó epër, hogy még ilyet sohse ëttem.* A tagadás erősítésére is ki szokták tenni. Pl. *Van is édsapám ehënn!:* nincsen éhen édes apám! Kiteszik a *nincsen-t* és a *nincsennek-et* is. Pl. *Nincsen az affa magosabb az emménkné. Nincsennek ök olyan gazdag, mint a szomszéd.*

Az állítmányi névszó számbeli egyezése is eltér a köznyelvtől. Többes számú állítmány mellett egyes számú kiegészítő is szokott állani. Pl. *Szép a vetéseim, de nem tudom, lessz-ë olyam mező, hogy a marhájajim kövér lëgyének. Mind alacsony ezek ah házak. Eledó vagyüⁿ mink is, csak vëgyének.*

Ha a kiegészítő gyűjtő név, az alannal számban meg egyezik. Pl. *Nagy nemzeccségök ök, mégis koplálnak; úgyisintén, ha több egyes számú alany van, a gyűjtőnév mint kiegészítő a többesbe kerül: Bajzat még a feleségi nagyjój jó népek.*

A mondat alanya egyesben, a kiegészítő pedig többes számban áll. Pl. *Rokonai az mind. Valóságos rabszolgájaji a magyar a némëtnek.*

Érdekes használata van a birtokos névmás, mint kiegészítő mellett a személyragozott *-nak, -nek* ragnak. Pl. *Ez a bot nekém nem enyém. Neked nem ettéd itt sëmmi. Nekték nem ettéték az al ló. Emménknék emménk, de mit érüⁿ vele?*

Tárgy. Nagyon különös használata van a *-nak, -nek* ragnak mondattárgya helyett (különösen Besenyőteleken és vidékén). Pl. *Égyém még af fene zsidónak! Vitt vóna el az ördög bitangnak!* Az ilyen szerkezeteket a latinban kettős accusativus-szal kellene fordítani.

Sajátos vonzata van az *ellenem, ellened, ellenyi* igés használatú ragozott névutónak. Pontos jelentését adni bajos, mutasák a példák: *Ez ak kutya al lábát ellenyi, biztosan megütték. Ellenyi a ló a legyet, mert csípi. Ellenem azt acs csizsmát, mindé szoríccsa al lábam. Ellenyi a cigány a hidegét, mer fázik a gatyája.* De előfordul ilyen szerkezetben is: *nem ellenyi a bor a papnak sē! nagyon ellenem ez a beszéd! Palyinak ellenyi a dolog.*

Némely át nem ható ige, mint: *látszik, hallatszik, érzetszik, értetszik* mellett a tárgyrag majdnem minden esetben megvan. Pl. *Má messzirü látszott al lángját. Érzetszik a füstöt, hogy bűdös. Hallatszott a hangját még a falun kívül. Nem értetszik a szavadot, beszé jobban! Közel érzetszik azt a szagot.*

Személyragos főnévi igenév is áll tárgy gyanánt. Pl. *Énned, innod adok. Allanom sē engedett.*

Határozók. Mint minden nyelvjárásban, úgy a heves-megyeiben is a határozók mutatnak legtöbb eltérést. Találkoznak köztük érdekes és régies sajátságok.

1. **Helyhatározók.** Hol? kérdésre felelők. A *Tárkány, Abony* helynevek ragozása *Tárkányban, Abonyban* helyett: *Tárkányonn, Abanyonn.* (A *-nyi* és *-ék* használatát l. a névragozás fejezetében.) Hol kérdésre felel olykor a *-ról, -ről* is. Pl. *A felső végirü jobb al búza. Mérü látod azt az embert? — Arrü az ódarrü, a mérü a gulya legel:* azon az oldalon, melyen a gulya legel. Hova? kérdésre felelők: A fentebb említett két helységnév hova? kérdésre *ra-re* ragot vesz föl: *Tárkár-ra, Abar-ra*, a honnan kérdésben *-ról, -ről* ragot: *Tárkár-rü, Abarrü.* A hova kérdésre felel még a személyragozott *-nál, -nél*: *nálunk is gyere má:* hozzánk is gyere.

2. **Állapothatározók.** Érdekes az *-n* túnan használata *-n* kívül helyett: *Rajtam túnan* (:kivülem) *nē tuggya még sënki. Pëstán túnan sënkinék sē* mondtam. Felemlítendők még a következők: *Jóba vagyunk. Jóba hatta* (hagya) *családját. Hirbe vagyunk.*

3. **Véghatározók.** A *ba-be* rag sajátos használata dívik az ilyen kifejezésben: *Jóba foglald magadot. Az ellen helyett használatos a -ról, -ről.* Pl. *Lábfájásrü jó az útyilapu, hideglelésrü még a tokmáⁿcsëpp: lábfájás ellen, hideglelés ellen.* A *vá-vé* különös használata: *Félkap földesürü.*

4. **Eredethatározók.** Az *embert* írásbú is még lehet taná-

nyi a nagy városba. A kisbírót félkerestük sém mi szóbú: a magunk feje után.

5. *Hasonlító határozók.* Tüllem nagyobb eggy arasztal, de ő tülle még öregebb is: nála nagyobb, nála öregebb. Ez igen érdekes sajátság s nem nagy vidéken él, a Palócságon kívül meg épen csekély helyen. A -hoz, -hez, -hoz képest nyelvjárásunkban végies alakot őriz, amennyiben -hoz, -höz, höz való képest formája van. Pl. Az uráho való képest az asszon még takarékos. Magamho való képest elégét dőgozok. Hozzám való képest tē senki sē vagy. Érdekes, hogy a képest-et névutónak nem veszi a nyelvérték s a határozó után — mint nagyon sok más esetben is — kiteszi a való-t.

6. *Tekintethatározó.* Járatos a -nak, -nek és a ra-re raggal meg a főnévi igenévvél. Pl. Szépnek szép ez az alma, de drága. Dérék embér av vállra is. Eltemetnyi eltemette, de nem búcsúztatta.

7. *Módhatározó.* Legtöbb eltérést — a ragok használatát illetőleg — itt találunk. Példák: Levesnek ettem a bossót, nem vastag ételnék: levesnek készíttettem s úgy ettem. Töpörtőnek jobb asz szalonna, mint nyessen: töpörtőnek sütvé. Figyelemre-méltó az -ül, -ül használata: Pézű fizessén ki, gazduram, ne búzájú: pénzben adja ki a bért, ne búzában. Ezt az embert mék (még) kukású nem ősmertem, csak kopécú: kukásnak (dohányosnak) nem ismertem, csak kopecnak (állatkereskedőnek). A dakut is nadragú vette fél, olyan hótérészég vót: nadrag gyanánt vette föl. — Elvette az ökröt pénz fejibe: pénz gyanánt. — Szépnek mutat a búza: szépen mutat, azaz: jó termést ígér. — Látogatóbú elménék nállatok éccér-kéccér: látogatásképpen.

8. *Okhatározó.* Példák: Tüllem elmehécc, a mére lácc, hogy maj riók érted: miattam elmehetsz. A levelire eresztýik szabadon: levele miatt. Okhatározó értelemmel jár a ra-re való nézve: Rám való nézve nem bántották: személyem miatt. Apámra való nézve kaptam köccsön azt ak kis pézt: apám miatt, mert apám megbízható. Szokatlan használata van az iránt névutónak e kifejezésben: vki iránt elvesz vmi. Pl. Ő iránta vesszett el ah hóka csikóm: az ő révén, ő az oka. Ami a köznyelvben szokatlan, járatos az okhatározó a ról-ról raggal is. Pl. Nem korhély-ségrű járom én ak kocsmát: nem azért, mert korhely vagyok.

9. *Célhatározó.* Használata csak annyiban tér el a köznyelvtől, amennyiben nyelvjárásunk a -ból, -ből raggal is alkot célhatározót. Pl. Nem jóbú jársz tē ére: nem jó végről. Nem rosszú montam én azt!: nem rossz végről.

10. *Időhatározó.* Itt is a viszonzszók cserélődése okozza az eltéréseket. Pl. Péntekre döglyik al ló: pénteken szokott dögleni a ló. Az napra bemént Egerbe: az napon. Az én esztendöm Szemmihára telyik, az ettéd még Dēmētérre (az első béres volt, a második juhász): Szent Mihálynapkor, Demeternapkor. Az idő huzamosságát kifejezheti a ból-ből. Pl. Nem sokbú tart azt mēcs-

csinányi: nem tart sokáig, míg... Időhatározó rag még a *-nak*, *-nek*: *Gyeréknek sē vót jó* (gyerekkorában sem). *Lyánnak szébbót* (szebb volt), *mint asszonnak* (lyánykorában, asszonykorában). Járatosak még a következő szerkezetű időhatározók: *két héttü óta*, *esztendöt át*, *ez naptü fogvást*.

Egyéb sajáttságok. A *-t* rag gyakran fordul elő módhatározóként s leggyakrabban *-s*-re végződő melléknemekhez kapcsolódik. Pl. *Ēgēnyest*, *vēgyest*, *ēgyelēst*, *tētōst*, *mellyest*; *lēpēst*, (főnévhez járult *-t*), *verset*; *folyvást*. Előfordul még a következő alakokban: *ēbrent*, *ujjont-an*, *mássánt*, *részint* (részút), *versent* s ez alakban: *félēnte* (félen). E rag szolgál még az időrend meghatározására is: *elsőbbet*, *továbbat*, *hajdant*, *régēnten*, *eleinten*.

Helyhatározó névutó a »szért«. Pl. *Városszért beverték az ablakokat*. *Faluszért tudják*.

Módhatározó szók: *képesint*, *alkalmasint*, *szintazonszerint*. Érdekes a régi nyelvből megmaradt módhatározó *képen*. Pl. *Ēlőképen sohsē láttam az anyám*: élve nem láttam. Járatos még az *-n fogva* e határozóban: *ēggyátallyán fogva*, jelentése: egyáltalában.

Időhatározó szók: *miótátü fogva*, *azótátü fogva*.

Az időtartam és a cselekvés meghatározására szolgálnak a következő határozók: *hosszant*, *végtyibe*, a cselekvés párhuzamosságát pedig a *vestyibe* jelöli. Pl. *Naphosszant alszik*. *Ēggy végtyibe vágja a vásznat* (csak az egyik végéről halad a vágás). *Ēggy vestyibe masináé* (gyújtóért) *is elmēnēk*, *mēg a sógornyi is*, vagyis: egyúttal, egy füst alatt.

Használatos a *-ván*, *-vén* határozó igenév is, de csak mint figura etymologica. Pl. *Látván láttya*, *tudván tuggya*, *hallván hallja*, *kévén kéri*, *adván adja*.

Említésreméltó dolog, hogy nyelvjárásunkban az összehasonlításnál a *-nál*, *-nél* mellett középfok helyett a felsőfok használatos s a határozónak bizonyos partitívusi értelme van. Pl. *Ez mindēnnē a letfőbb!*: mindegyik között a legnagyobb. *Mindēggyikné letjobban tud es* (ez) *sütanyi*: mindegyik között legjobban. *Legalábbaló* (legalábbvaló) *ő azokná is*: azok között is a legalábbvaló.

Sokszor a határozó képzése úgy történik, hogy a szóhoz először birtokrag járul s csak azután veszi föl a határozó ragot. Pl. *Az étel melegibe jó*, *hidegibe nem*. *A tavasszába törtint*, *hogy elestem*. *Nyárára majd aratnyi mēnēk*. *Az őszszelibe nagyon haltak*.

Valamely határozó értelmének nyomatékoságát a szó sajátosságos megkettőzésével fejezik ki. Pl. *Kettēden kettē*, *környetlen körü*, *végteλλős végig*, *ēggyes* vagy *ēggyetlen ēgyedü*, *tōllōstōvibe*. A *fél* szó *-n* raggal ellátva inchoativ értelmet ad az igenévnek, melyhez kapcsolódik. Pl. *Dōglōfélēnn van*. *Romlōfélēnn van az alma*.

Érdekes még, hogy a »tízszerrannyi, százszorennyi, ezerszer-

annyi« tízannyi, százeannyi, ezéranannyi alakban járatos. Pl. *Aggyon Isten ezérannyit helyibe!* (a koldúsok hálálkodó mondókája).

Forognak még az ilyen határozók is: *ennekelötte, azokelőtt, ezékelött.*

Jelző. Nyelvjárásunkban a *magá* névmásnak is van jelzője: *úri magam, jó magam, szegém magam.*

Jelzőül állhat birtokragos szó is: *egy tyúkallya csirke, ruskaja olaj* (alja az olajnak), *a feli kényér,* az *ő nevelési gyerekek,* az *ő felitársa, felimás cipe.*

A jelző nemcsak hivatalos és társadalmi állást jelentő tulajdonnevek után áll, hanem egyéb tulajdonnevek után is. Nemcsak *Károlyi gróf, Kovács doktor,* hanem *Dömötör vak* (a vak D.), *Rontó Pál másogyik* (második Rontó Pál, aki nem tud megbecsülni semmit) és *Pesta cigár, Miska cigár, Albért kódús* is járja, s úgy tetszik, mintha e tulajdonnevek tölténék be a jelző szerepét, az általánosabb fogalmat szorosabban meghatározván.

Jelzőül szolgálhat jelzős főnév: *boldogállapotyi asszony* (terhes nő), az értelem fokozása kedvéért pedig kettős jelző. Pl. *Jó nagy kaza! szalma. Jó kis búza. Jó kis bor.*

Gyakori jelenség az is, hogy ha a birtokos jelző többes számban és *-nak, -nek* raggal áll s a birtok nem a természetes szórend szerint áll a birtokos után, hanem a kettő közé vagy az állítmány vagy más mondatrész kerül, a birtok fölveszi a többes *-k* ragot. Pl. *A ludaknak kitisztítottad-é má a vállójokat? A virágoknak elvitte a szé' a levellyékét. Az -ék képzős birtokos,* ha utána ki van téve a birtok, az *-ék* képzőt elveszti s a *-ja, je* raggal ellátott birtok a több birtokos egy birtok *-jok, -jék, -jök* ragját veszi föl »az *ő kutyájok,* az *ő házok*« analógiájára. Pl. *A szomszéd kutyájok méhharapott. A Rago házok leégett.* (A Ragoék háza.) Előfordúl azonban ép oly gyakori használattal, hogy az *-ék* képző megmarad, de a birtok is megtartja a több birtokos egy birtok ragját. Pl. *A juhászék szamarok méddöglött. A Jánosék kazlokat* (kazaljakat) *széthordta a szé'.*

Ha a *magam,* stb. visszaható névmás szolgál birtokosul, a többes harmadik személy mellett a birtok szintén felveszi a több birtokos egy birtok ragját. Pl. *A magok bajok lessz az, édés bátyám! A magok szénájokat vitte el av víz. De már a magam lova, a magunk háza,* stb.

A jelző és a jelzett számbeli egyezését illetőleg előfordúl, hogy ha az *az a* és *ez a* névmások a jelzők, bár a jelzettek többes számban állnak, a jelzők egyesben maradnak. Pl. *Van anná a svábokná sok pénz. Láttam ebbe a házakba annyi egeret, hogy!*

Érdekes sajáttság, hogy ha a jelzőn különös hangsúly áll, a mondat végére kerül. Pl. *Van ott gyomor, jó!* (L. a hang-súlynál.)

Szórend és hangsúly.

Legszembeötlőbb eltérést az *is* használata okoz; általános sajátság, hogy mindig előbb áll, mint a rendes szórendi használatban. Pl. *Ha el is vészem, akkor sē tudok vele ényi. Let is jobb cselekszél, ha dőgozol. Nem bánom, ha fel is fordú a világ. Nem ritka a következő szórendhasználat sem: nem jó vóna úgy! nem szép vóna tülled! nem kár vóna, ha mēhhálna! továbbá ilyenek: a malacot járja néznyi. Répát vagyok ásnyi (répát ásni vagyok). Élő fának erős dōttyit várnyi. Jobban kezdēm ézenyi, hogy öregszék. (L. előbb. mondattani sajátságok. Jelző. 5. bekezdést.)*

Az éneklő hangsúly két faja közül legáltalánosabb az emelkedő, a szálló csak a legpalócabb faluban, Mező-Tárkányban hallatszik. Az emelkedő hangsúly leghasználatosabb felszólításoknál és felszólító mondatokban. Pl. *Ereggy má! Nē bolondú mēg!*

Van azonban nyelvjárásunknak egy sajátsága a hangsúlyt illetőleg, melyet Simonyi egyedül a székely nyelvjárásokban ismer (A magyar nyelv. II. 30. 1889.), az t. i., hogy a hangsúlyos szótag rövid magánhangzója megnyúlik, mely az *a* és *e* hangoknál lapos ejtésű *â* és *ê*, a többi hangoknál *î*, *ô*, *ö*, *û*, *ű* alakokat mutat. Járatos ez a megnyúlás különösen feleletekben, olykor az emelkedő (mondatvégi) hangsúlynál is. Pl. *Bēz igaza! Igaz is a! Égēn ám! (V. ö. Kardos: A göcseji nyvj. Nyr. 13: 219.) Évitted-ê má! É! bizóny! Orrhangzóval gyakoribb: Él bizon! Viggyēn el az ördög! (az »ördög« épp a hangsúly okozta változás miatt nyvjunkban mindig az ördög alakkal jár, kül. Besenyőtelken, Dormádon és Vezekényen.) Kî tē! (mikor a kutyát kergetik.) Csîba tē! Sîhess má tē! Nyelvjárásunkban a 2. személyű személyes névmást *tē* és *te* alakban használják, a nyílt alakot csak megszólításokban. Világos, hogy e nyíltságot szintén a hangsúly okozza. Pl. *Hát tē hova mégy má, tē! különben is a zárt ê-ből lapos ejtésű ê nem szokott előfordulni egyetlen nyelvjárásban sem.**

Olykor megnyúlik a mássalhangzó is. Pl. *Hoggy a kakas csípjēm (csíppen) mēg! A mássalhangzó megnyúlása mellett összevonás is történik. Pl. Hēggyēm mēg af fene! Hannēm azt ak könvet! Hallám, mit tuce! Megtörténik azonban, hogy a mondat elején egész szótagok is kiesnek. Pl. Csék a Jēzus! Stej jó napot! Sōn el ar rossz! (üssön el a rossz!)*

Erdemes még megemlíteni, hogy a nyomósítás az oka annak a jelenségnek is, mikor a jelző jelzettjének utána kerül s mintegy külön. hiányos mondatot alkot. Pl. *Gyomor kell oda, nāgy! Van ott pofa, jó! Embēr a, fājín! (derék ember).*

Érdekesek még nyelvjárásunkban az úgynevezett nyomatékos szócskák.

Mutató jellege van a Gyöngyös vidékén élő *a s* a Besenyőtelek vidékén divó *ë* nyomatékos szócskáknak, melyek helyett Mező-Tárkány nyelvében a palócosabb *la* járja. Pl. *Onnan hoztam, a! Oda tēdd, a! Ahun ë, ég a ház! Ott szalad ak kutya, ë!* Használatos ez az *ë* mondat elején is, de megnyúlt alakjában: *Ē! hogy folyik ah hordó! Ē! de szépez ak kocsi!*

Igenlőleg kérdő mondatra adott tagadó válaszban az *a* tagadó nyomósító szócska és vagy a hangsúlyozott szó vagy a hangsúlyos igekötő használatos. Pl. *Odadtad-ë mán a pézt!?* Felelet: *Oda a!* (Dehogy adtam!) *Bemeszeltéték-ë má tük?* — *Be a!* Igenlő válaszbán a leggyakoribb felelő szó a *hát*. Pl. *Lēarattá-ë má?* — *Hát!* azaz: le bizony! *Imátkoztá-ë má réggerre?* — kérdi az anya kis fiától. — *Hát!* — feleli a gyerek. Azonban tagadólag kérdő mondatra a tagadó válasz szintén *hát* szóval *s* a tagadó *nem*-mel használatos. Pl. *Nem adtad el al lovadot?* — *Nem hát!*

Nyomósító szócskák még a *hën* és a *hê*. Pl. *Úgy ám hën!* *Az ám hën!* A *hê* szócskának egyúttal kérdő és felszólító jellege van *s* csak a második személy mellett használatos. Pl. *Add ide má, hê!* *Kēll-ë kényér, hê?* Járatos azonban *hé* alakban is: *Hova mégy, hé?*

Nyelvjárásunk a hangsúlyt még a hangsúlyos szó megismétlésével is kifejezi. Pl. *Ide! ide! kis fiam! Hozzad! hozzad! drágám! Fonsz, Ladorka, fonsz?* — *Fonok, uram, fonok!* (Egy palóc népmeséből.) *Ülepédett má ez asz széna, ülepédett! Táng aj jedzótű hozod azt az írust?* — *Attű hozom én, attű!* — Azonban, ha az igekötőn van a hangsúly, akkor egyszerűen maga az igekötő ismétlődik. Pl. *Bevertem az ablakotok, be, de még be is verem! Mēvvészēm még rajtad ak károm, még, ha akarhogy is lēssz!*

Tagadás és parancsolás.

A tagadás és parancsolás formája nyvjunkban nagyjában a köznyelvvel egyezik, az eltérés igen csekély.

Erős tagadást fejez ki a tiltó alak, melyben a feltett cselekvésnek vagy állapotnak teljesen lehetetlenné való tartása nyilvánul. Pl. *Ne vidd el má tē az el lovamot!*: bizony nem viszed te azt el, mert nem is viheted. *No! nē légyēn a kend lyánnyá sē jobb a máséná!*: nem jobb az a másénál, az bizonyos! *Ak kutya még am macska nē tuggyon má mēfférnyí ég helyēn!*: dehogy tudnak megfézni!

Fenyegető parancs rejlik a *majd* és a jelen idő használatában: *Majd elmégy!*: elmenj! *Maj kinyitod azt az ajtót!*: kinyisd azt az ajtót!

A szelíd parancsot, olykor kérést a feltételes mód fejezi ki. Pl. *Elmēnnē má egy kis vízé! Vité vóna má al lónak valamit!*: tedd meg, hogy vigy stb.

Összetett mondatok.

A mellérendelt kapcsolt mondatok kötőszava a *még*. Az *és* sohasem használatos, az *s* is alig. Az *is* Besenyőtelken és vidékén a 2. személyű névmás mellett kettősen fordul elő. Pl. *Tisis ott vótá, úgy-é!*? A *sem* csak *sé* alakjában használatos. A *még* helyett a Tisza vidékén a *mégint* v. a *mégintelen* használatos kapcsoló kötőszóul. Pl. *Ab búza mégint az árpa nem jó fizet. As sok esső mégintelen a nagy hőség sok kárt tett benne.*

A *még* kötőszónak ellentétes »de, pedig« értelme is van. Pl. *En még de bánom, akarmics csinász!* *En dőgozok, ő még nézi.* A »hanem« helyett a *ha* járatos. Pl. *Nē tanácsot aggy, ha kalácsot. Nemcsak a fazék tört el, ha a bēgre is.*

Elválasztó mondatokban az »akár« kötőszó *akar* alakban és sokszor csak egyedül hallható. Pl. *Mos (mosd) ki a ruhát, akar ereggy, dőgozz más!* Elválasztó kötőszó még a *vagy-vagy*. Pl. *Vagy adok vas (vagy) sē* (adok is meg nem is, ha akarok). Az *akár-akár* helyett állani szokott a *ha-ha*. Pl. *Ha károm, ha hasznom, nē töröggyék keⁿ vele!* Az *akár-akár* értelme megvan olyan mondatban is, hol épen semmi kötőszó nincs. Pl. *Sógor, nem sógor, nekēm am mindēggy! Úr, nem úr, mēmmondom én neki az igazat!*

Alárendelt mondatok.

A főtételes mondat kötőszava a *ha*, amely azonban gyakran elmarad. Pl. *Keresztű esnék, sē szónék hozzá.*

Van egy lovam, kérik pézé,
Ezérforintos talléré!
De al lovam nem eledő,
Nem is pandúr alá való!
Mer ēggy pandúr ráülhetne,
Sok szēgēn bētyár rab lenne! (Népb.)

Időhatározó mondatokban a *ha* és a *hogy* gyakran helyettesíti a *mikor* és az *amint* kötőszókat. Pl. Egy babonás ráolvasásban: *Fⁿ köt a nyelvemēnn!* — *Ha köt?* — *Ma köt!* Vagy *Fehér László* balladájában:

Fog be, kocsis, al lovamot,
Tēgy mellēm sok aranyakot,
Mert most mēnünk arra útra,
K^rü nem tom, ha gyōssz vissza!

Mint a példák is mutatják, régi maradvány ez a *ha*, melyet már csak a mondókák meg a versek őriztek meg. A *hogy* áll *mikor* helyett: *Hogy elindulunk, esnyi kezd az esső. Húsz pēngöm vót, hogy a világot próbányi kesztem.* Az *amint*, ahogy kötőszók helyén gyakran járatos a régies *valahogy*. Pl. *Valahogy belépēt*

a tízénharmagyk szobába, meglátta a sárkánt háromszoros aranyabroncsba. (Népmese.) A *hogy*-ot használják kettősen is: *Hogy-hogy elmént szegéⁿ!* A *hogy* okhatározó mondatban *mivel* helyett fordul elő: *Hogy rosszú vót, nem gyöhetett el. Hogy mi bennünk is van hiba, sok, hát nem szöllok sëmmit.*

A *hogy* helyett bizonyos magyarázó árnyalattal járatos a *hogyim*. Pl. *Hogyim szegények vagyⁿ, nem telyik. Hogyim így összel kisüt a nap, jó esik egy kicsit ot ki sütkérezni.*

A *holott*, noha helyett a *mikor* járatos. (Latinosság-e vajjon?) Pl. *Rám fogják, hogy él (én) loptam el, mikor én nem láttam belülle sëmmit. Asz mondja, hogy látott, mikor én ott sè vótam = holott ott sem voltam.*

A *mikor* járatos még a *ha* helyett. Pl. *Në kérdëzd, mikor nem tudom = ha nem tudom v. hiszen én nem tudom. Mé mégy oda, mikor láthatod, hogy nem fognak szívesenn = hiszen láthatod, hogy stb. A »hiszen« alakú értelemmel azonban általánosabb.*

Kérdő mondatok kötőszava a *vallyon* v. *vallyoⁿ*.

Hiányos mondatok és összezsugorodott szerkezetek.

Hogy a népnyelvben temérdek a hiányos mondat, szinte természetes. A szűkszavú, tanulatlan népgyermeke még maig is sokszor jelek és tagoltaknak alig nevezhető hangok segítségével fejezi ki gondolatait. Ha beteg vagy dolgozik, alig lehet szavát venni, evés közben pedig néma, nem úgy, mint »a némét szokta ténnyi«. Nála a nyelvtanilag teljes mondatot olykor egy-egy szó helyettesíti csak, mely a gondolt mondatnak rendesen állítmánya, de néha alanya, tárgya vagy határozója. E jelenség azonban, azt hiszem, általános, nemcsak a nép-, hanem a művelt és külföldi nyelvekben is.

A hiányos mondatok használata különösen kérdő és felszólító mondatokban gyakori. Pl. *Hány krajcár a gyinnye?* vagyis = hány krajcárért adja a dinnyét? Felelet: *Ki micsodás!* = a nagyságától meg a jóságától függ, hogy milyen árban adom. Sokszor az igei állítmány marad ki. Pl. *Ó még csak ki az ablakonn, oszt aló a nagy úccán lëfele!*

A hiányos mondatokkal együtt járnak az összezsugorodott szerkezetek is. Ilyenek vannak a következő mondatokban: *Vizzel sè lakott jó, nem hogy még étellel. Melegëm vaⁿ, nem még hogy fáznék. Nem hogy mënt vóna hazúrú, még leült, oszt hevert. Së, hogy dícsértessék, së, hogy Isten ággya mëg, csak gyön-mëgy, mint a barom = sem azt nem mondja, hogy »dícsértessék«, sem azt, hogy Isten áldja meg«, . . stb. Továbbá: *Szép ház, aki tisztán tuggya tartanyi. Illó díj, aki megszóga érte. Törje ki ar rossz, még aki gyártotta is = még azt is, aki gyártotta. Egyëm (egyen) mëg af fene, még a ki félnevelt is = még azt is, aki félnevelt.**

Kombinált mondatalkotás.

A kombinált szerkesztésnél legsűrűbben tapasztalható az úgynevezett proleptikus szerkezet, melynek nyelvjárásunkban következő esetei vannak:

1. Az alárendelt tárgyí mondat alanya a főmondatba kerül mondat tárgyának. Ez a leggyakoribb eset. Pl. *Őt tudom, hogy rossz gyerek* = tudom, hogy ő rossz gyerek. *Hallom a szél, hogy fúj* = hallom, hogy a szél fúj.

2. Az alárendelt mondatnak a tárgya kerül a főmondatba tárgynak. Pl. *A csirkét láttam, hogy vitte a hēja* = láttam, hogy a csirkét vitte a hēja. *Azt az embert tudom, hogy nem fogják meg* = tudom, hogy azt az embert nem fogják meg.

3. Ritkábban, de előfordul, hogy az alárendelt mondatban álló főnévi jelző a főmondatba kerülve szintén a mondat tárgyává lesz, de csak az esetben természetesen, ha a főmondat állítmánya átható ige. Pl.

Ezt a kis lányt nem tudom, hogy mi baja,
Csak úgy hervad, mint az őszi vijola. (Népd.)

vagyis: nem tudom, hogy mi ennek a kis lánynak a baja.

4. Az alárendelt mondat határozója a főmondatba kerül, mint határozó. *Katonának tudom, hogy elvisznek* = tudom, hogy elvisznek katonának. *Nekem nem bánom, ha nem hozzák is az ételt* = nem bánom, ha nekem nem is hozzák.

Érdemes megemlíteni, hogy a proleptikus szerkezet egyszerű tömondatokban is előfordul, ahol abban áll, hogy az átható ige főnévi igeneve vonzotta mondat tárgy a mozgást jelentő ige elé kerül, amely általában át nem ható lévén, néha a tárgyas ragozás ragjával is jár. Pl. *A legényeket megy lesnyi* = megy a legényeket lesni. *A malacokat járja nézni* = jár a malacokat nézni. *A házat siet otanyi*. Járatos még ebben: *Répát vagyok ásnyi*. *Szénát vót gyűjteni* = szénát gyűjteni volt.

A prolepsis tüneményének az oka valószínűleg az ugró mondatrésze helyezett erős hangsúlyban s a két mondat részeinek összezavarásában áll s ösztönszerű érzését mutatja annak, hogy az alárendelt mondat a főmondat egy része. Különben a proleptikus szerkezet érdekes, mint szórendi tünemény is.

Figyelemreméltó szerkezeti eltéréseket még az okadatoló mondatok mutatnak.

Az »azért, a mért« szerkezet nyelvjárásunkban *azé, ha még* alakban járatos, melynek magyarázata nem annyira a kategóriák összezavarásában áll, mint inkább egyszerű hangtörvényekben, mint a példák is megmutatják: *Azé, ha még elménté, mēvellek* (megverlek). *Azé, ha mēl lēvetted ar ruhádot, nem adok ēnnēd*. *Azé, ha mēn nem vagy jó, nem szeretlek*.

Továbbá: ha nyelvjárásunk a »mert hiszen«-nel akar mon-

datot szerkeszteni, azt mindig *mer a kit* szerkezettel teszi. Pl. *Mer a kit tudhatod, hogy nekem sēnkié sē kell. Mer a kit láthatod, hogy mindēnt mēttēsžék érted* = mert hiszen láthatod, mert .. stb.

Az »azért, mert« szerkezet helyett a *mer azé, hogy* dívik. Pl. *Mé nem acc nekēm szénát?* — *Mer azé, hogy mind elvitte av víz. Mé loptá?* — *Mer azé, hogy éhēnn vótam* = azért, mert éhes voltam.

Sajátságos értelem rejlik látszólagos jelzői mellékmondatokban. Pl. *Nem láttam én sē azelőtt, sē azutāⁿ, akit most* = csakis most láttam. Nem lehet így feloldani: nem láttam én ..., akit most láttam meg. *Nem vót még az én életembe víg nap, akit most* = csak most van. *Nem virágzott még ez af fa sosē, akit most* = csak most virágzik először. E jelenség nem az egyedek kénye-kedvéből támad, Besenyőteleken és vidékén, sőt a Matyóságban is általános s a jelzett értelemben járatos.

*

Megjegyzem még, hogy nyelvjárásunk nyelvkincsét első sorban a latin, aztán a német és tót nyelv vegyítette meg. Ezek többé-kevésbé magyar hangtörvények szerint elváltozva forognak közszájon, részint eredeti alakjukban.

Szerkesztéseiben alig látszik itt-ott egy-egy idegen nyom, mondatai régies alakúak és magyarosak.

Íme a hevesmegyei nyelvjárás! Remélem, nem egy érdekeséget talál benne a tovább vizsgálódó nyelvészet.

TÁJSZAVAK.*

Abdállé: zsiros lé, miben disznóölés-
kor a hurkát kifőzik.

abbamarad: félbenmarad.

abáról: hust, belet meleg vízben
kimos.

acsarog: irigykedik.

ácsánkogyik: agyarkodik, irigyke-
acstt: nevetgél, vihog. [dik.]

agacsi: akácfa virága.

alázatos: szerény, szemérmes,
csendes.

ángárja: az aradás utáni időre
szegődött munka.

ápolygat: ápol.

arédál: elfog, letartóztat, l. Nyr.
21:522.

árja: dallama vminek.

árnyéka: arnica tinctura.

ártódani vmibe: hírbe keveredni.

átalos: általános.

átalkogyik: csökönyössé lesz.

avalkogyik: ordít, sívalkodik.

ajáról: ajánl.

Bacso: juhász v. gulyás számadó.

bajosann: aligha.

bakik: botlik.

bakkan: zökken.

bakog: gyakran zökken.

bakócazik: babrál.

ballókáz: lassan ballag, ballagdogál.

bankó: bunkó.

barboncás: garabonciás.

bari: báránka.

bariska: a maszlagos redőszírom-
tűskés termése.

bag: bog. Bagba kötni vkit a ré-
gibb időkben veszedelmes bün-
tetés volt.

bécsét ad vmin: megbecsül vmit.

bekiván: beidéz.

bepillédzik: bebőrödzik (a tej).

béngéz: böngész, keresgél.

besoppad: besüpped.

bibályos: varázsló, kuruzsló.

bibályoz: kuruzsol, varázsol.

bibick: bibic madár.

bibuca: hajóhinta.

birge: birka.

birogat: Pl. Hogy birogatja magát?

bizong: állítását erősíti.

bocfa: bodzafa.

bohontos: bozontos.

boka: baka.

bokancs: bakancs.

bócó: a tehén neve a gyermekeknél.

bósa: bolha.

bozás: részeg.

bozséna: babona.

bozsénáz: babonáz.

bondor: nyövés után a földön kint
maradt kenderszálak.

bódörög: csavarog, kóborog.

bördön: börtön.

börög: bürök (mérges növény).

* Ezekon kívül az akadémiai Nyelvtudományi Bizottság megbízásából az új Magyar Tájszótár pótkötete számára is gyűjtöttem tájszókat.

bujócska : bujósdi játék.
bukfetty : bukfenc.
bukkan : zökken.
burja : kövéren nőtt gyom.
butykász : turkál (az ételben).
butu : buta.
bű *é* vagy *bá* ? : Pl. Az sē tuggya,
 bű-é vagy *bá* ? : nem tud semmit.
bűge : ? L. Magy. Tájsz. 207.
borzódol : barázdát szánt.
bónaóra : bolondóra. Táng rágy
 gyött má a bónaóra ?
Cefet : piszkos, mocskos.
célla : sovány.
cēngērēgyik : szenderedik.
cépok : vékony, sovány.
cibrákogyik : rendetlenkedik, a »le-
 gényes« lányokról szokták mon-
 dani.
címél : címez, megcímez.
cinimória : ceremonia.
ciróka-maróka : cirógatás, hizelgés.
cocó : a ló neve a gyermeknyelvben.
combor : kakukfű, jó szaga van, a
 birka szereti.
cuna : női szeméremtest.
curhó : ringyó, fajtalan életű nő.
Csábíngat v. *csávingat* : csóvál,
 lóbál.
csábó : ?
csahol : csihol (kovából szikrát).
csaholy : harmat v. esővíz a fűvön.
csalyhos : vízes, sáros ; ringyó.
csanak : ivóedény.
csacsogó : egy madár neve Gyön-
 gyösön.
csana : csalán.
csapdalózik : csapkod pl. ostorral.
császkal : erre-arra csavarog.
csatarász : csatáz, hadarász, csap-
 kod.
csatkos : piszkos, szurtos.
csatlás : a kocsi oldalán a fellépő.
csavél : zigányyszó (coitus cum fem.)
csetrél : pletykáz.
cserepcsik : rúd, melylyel áztatás-
 kor a kendert leszorítják, hogy
 a víz föl ne emelje.

cseklés : csámpás lábú.
csesznye : csúnya.
csetrös : lucskos, piszkos.
csiborász : szedegél, keres.
csicscsent v. *becsicscsent* : berüg.
csiggit : csitilgat.
csih-puhi : ütleg.
csikarózik : karmol.
csillag : a húslevesen levő fénylő
 zsirgömböcskék.
csilleng : kisebbfajta szőlőgerezd.
csina : a csikó kics. neve.
csinkirgós-csankargós : csavargós,
 tekergős pl. zsinórzat.
csipa : famégza ; váladék a szem-
 szögletekben.
csipircsik : kis növesű, hitvány.
csipog : sípog, zsi bog, zsi vajog.
csitípaté : zenebona.
csíves : csöves.
csivirga-csavirga : csavargó,
 kőborló.
csobány : fából való ivóedény.
csóbika : hógomolyag, hóember.
csobolyó : víztartó edény.
csócsál : ételt rág a kis gyerek
 számára.
csócsil : csókol a gyermeknyelvben.
csomota : ivadék, nemzedék.
csödör : a fanyelű bicska tréfás
 neve.
csógget : csódit.
csömöszöl : gyűr, töm.
csörtög : foglalkozik vmivel.
csöröl : csőre fonalat hajt (sző-
 vésnél.)
csulyhál : formáját veszi vmi ; le-
 áll pl. a kalap széle.
csupádokon : csupán (Átány).
csurgófarú : leállófarú pl. tehén.
csúrol v. *csűröl* : a vizet lassan
 ereszti pl. a vályún.
csutaj : fiatal fák az erdőben.
csutka : sajtáságos formájú hegyes
 konty.
csüd : csont, izület a kéz- és láb-
 ujjban.

Darab: ivadék. *Ez is Szabóda-rabé!*

débella: nagytestű, lomha.

déréndócia: hűhó, vendégség.

dévérnáció: ünnepség, zajos mulatság.

dibörög: dübörög.

dikó: szalmából font nyoszolya.

dirigiré: gunyoló szó.

domó: a kenyér meg a pattogtatott kukorica ropogós része.

drungattyú: lapos zsindely, melyet zsinigre kötve forgatnak; forgás közben zúgó hangot ad.

dübör: görbehátú.

dúc: kisszerű fonatos kalács.

dúndorog: zúgó hangot ad a szél a kéményen vagy az ablakon.

dúr: túr.

durálja magát vminek: neki gyürkőzik, erősen elhatározza magát.

durzad: dagad, duzzad.

duzmad: duzzog, haragszik.

düncöz: gönczöl.

Éggyes: egyező. Pl. *Ők mindénbe éggyesék.*

éggyhujába: egyúttal.

éggyvestyibe: egy füst alatt.

éhén v. öhön: igen, felelő szó.

elcsátyiz vkit: csáti (mező-csáthi) bottal elver vkit.

elhiszi magát: elbizakodik.

elkiván: *Elkivánod mindén vagyonom.* *Elkivánták katonának.*

élled: haragudni, zsörtölődni kezd.

elmellyed: elvesz.

élódik: él.

előget: vkitől a világosságot elfogja.

elrekeszkégyik: elzárkózik.

eltílt: elidegenít.

elvár: megvár.

elveder: elzavar, elkerget.

elvetemédik: elgörbül pl. a deszka.

encselég: lustálkodik.

enyh: pontos értelmet adni bajos.

Kiviláglik e példából: *Setét éccaka vót, nem látott sönkit,*

oszt csak hallotta, hogy a kutyák nagyon ugatnak. Lékorkogott (leguggolt), oszt az *ég enyhibe* vőtte eszre, hogy a kutyák közt a közepinn van af farkas. Jelent azonban annyit is, mint árnyék. *A fa enyhibe léheveredett.*

épennis: igenis. *Épennis odatéttem.*

erősen van vmivel: nagyon igyekszik, nagyon akar vmit.

eslejtés: selejtes.

éspenda: dispensatio.

essőzsák: leereszkedett terhes felhő.

éstáll: kér, instál.

észringa: juhhodály.

észváta: szövőszék.

Facsari: fösvény.

fajkó: pipa (Gyöngyös).

fartol: farával elfordul (a ló).

farigy: irigy.

farkas sötétyi: hályog a szemén.

fécseg: beszéd közben köpdös.

fécskél: vízzel behint.

fédőllek: fednivaló (zsúp, nád stb.).

felcinit: meghizlal, kijavit.

fegyverkézik: készül. *Régén fegyverkeztem má erre az életre!*

felcohol: felkölt (álmából).

féléréz v. félériz: félébred.

félidő: a szolgálat idejének a fele. Pl. *Félidőre hatta ott ag gazdáját.*

felitárs: feleség.

féltész: kikezd vkivel, veszekeedésbe fog.

félúhajaz: erősebben visszavág, felülmúl.

félvackol: az ágyat felkelés után összerakja.

félvág: vágat. *A ló félvágva megy.*

félvész: ellep. *Félveszi at tájékat a világosság, ha éjjeli tűz van.* Jelentése még eltűr.

fély: fölseje, teteje vminek (tejfély).

feszget: feszeget, így is: feszénget.
fial, lőfial: fiadzik (parit).
fírfóka: pl. úsz szalad, mint a fírfóka.
fityfene: tréfás szitkozódásokban hallható.
fosztónka: a lefosztott toll vastag ere.
frastalom: flastrom.
füvel: füvet legelész.
Galyog: gagyog, hebeg.
ganca: árpa- v. kukorica-lisztből való szaggatott tészta.
gancs: a fa görse, birkózásnál a lábak keresztbevetése, izgága.
Gancs ez az embər mindenütt.
gancsol: a láb keresztbevetésével vkit a földhöz vág.
gánya: ?
garád: földből vert kerítés.
garnács: törek, szalmatörek.
gaz: törmelék.
gazdúl: gazdagodik.
gazon kapott: törvénytelen gyermek.
gazság: szemét.
gödő: gida, gödölye.
gennyecesség: a seb gennyedt tartalma.
gervályos: forradásos nyakú.
gilyga: hebegő nyelvű.
gírbicz: sovány.
girind: görény. Vámbéry a »Magyarok eredet«-ben 293. l. a girin azonos jelentésű szót idézi az oszmanliból.
gírizd: gerezd.
gomolya: juh- v. tehénsajt.
gönye: sovány.
gubbad: görnyed.
gurásztá: a tehén ellésekor fejt tej felforralása után származott savós túró.
Gyalló: gyalu.
gyarol: gyalúl.
gyömöszöl: töm, dögönyöz.
gyugi: felső női kabát.
gyüpet: rakás, csomó.

gyűr-gyömör: összegyűr.
Habajkáré: bolondos.
hadáz: hadarász.
hajazat: parasztházon a házfedél legfelső része, a gerincz.
hajkurász: kerget.
hajlász: kerget, hajt.
halábol: mohón eszik.
haláház: hólyag a testen, mely a közelgő halált jelenti.
halász: kutat.
hancsik: útra hányt föld tilalomképen; vakondtúrás. Munkácsy Nyr. XIII. 261. l. Ad. a m. nyelv török elemeihez a »hancsok« szót »vakond és vakondtúrás« jelentésekkel azonosítja.
hanyakogyik: henceg.
hapucca: hapuccaszáj: nagy száj.
hara: négysegletű darócruha.
határos: pajtáskodó, cimboráló. Pl. Tē az ördöggel vagy határos.
hentēregyik, hencsēregyik: elterül.
herce-hurcál: húz-von (pletykában).
hergél: coit cum fem.
herőce: csőrőgefánk.
hevér: emelő (vectis).
higgatlan: indulatos.
hőjába: ingyen.
hírjesztel: hírt terjeszt.
hizēs: könnyen hívó.
hizak: hēzag.
hizánkös: kissé hízott.
hoddebi!?: hogy vakulj meg! ? esküre kényszerítő forma. Az esküvő e kérdés után behúnyja mindkét szemét erősen s így szól: *Igy ē!* (Gyöngyös.)
hőny: hōnalj.
horoló: szőlőmunkások töltő kapája.
hozzaavatközik: vkivel összekötésbe jön.
höndörög: hempereg.
hurigat: ordít, kiabál.
husol: koptat, nyú (ruhát).
huszt: uszit.
Igálkogyik: igyekezik.

igén: körülbelül. *Igén annyi vót a. igyók*: l. jó d a jel. saj. közt!
ímélég: émeleg.
írdóc pokróc!: indsz, pusztulj!
írém: üröm.
ironga: csuszkáló a jégen (Gyön-gyös).
iszos: korhely.
iváda: ivadék.
izetlenkégyik: izgágáskodik.
ízék: megmaradt étel; a jószág elől megmaradt gazostakarmány.
izrom: Pl. *Két izromba adta*: két ízben adta.
Jajharasztyán van: rossz állapotban, dögrovason van.
jószág: ruha.
Kacsa: a jég alatt levegővel telt hely, mely a vízzel érintkező jég színétől fehérségével üt el.
kácsong: sē nem áll, sē nem ül: kélletlenkégyik.
kajács: görcsös fa; ferdén szövött vászon.
kakhegy: hencegő, hányaveti.
kallanttyú: fakilincs madzaghúzókanavác: ruhaszövet. [val.
kandarít: a kaszával a búzában kanyarít.
kandzsál: fél szemmel néz.
kansfurgyi: parázna.
karajol: a kenyér formáját a karéjszegéssel elcsúfítja.
kardacs: vastag (csüd).
karistol: karmol, karcol.
karít: kanyarít.
kárpál: fedd, szid.
kastos: piszkos, mocskos.
kászalógyik: összeszedi magát, ké-szülődik.
kaszroly: vasfazék.
katóka: a székfűhöz hasonló mezei virág.
katuskákogyik: kotnyeleskedik.
kécile: kötény.
kégyes: szép, gyönyörű.
kenekégyik: keni, festi magát.
kényerez: általában eszik.

kérdézkégyik: kérdezősködik.
kéréncsél: kérésével gyakran alkalmatlankodik.
kereskégyik: kutat.
keü! keü! ke!: a ludakat hívják vele a vízről.
kéztűső: a kéz felől levő.
kiállomás: a megállás helye.
kifürkész: kipuhatol.
kikény: kökény.
külső: kint levő.
kipérség: kipattogzik (az arc).
kisátorgat: a kendert sátor alakjában kiteríti.
kisegítés: segítő munkás.
kitoló kása: lakodalmi kása.
kiváncsik: kíváncsi.
kívi: kéve.
kívtgyáz: figyelve kinéz.
kocér: vasszerszám, mellyel a földet tisztítják le a kapáról.
kolop: kártyában a »filkó«.
koncsorogyik: görbül.
konyérál: l. kéréncsél.
kopóta: kopoltyú.
korc: a gatyá azon része, hová a madzagot behúzzák.
koszmó: kosz a fejen.
körükötő: kötény.
kötözkögyik: öltözik.
köz: részvevő. *Tē is köz vagy hozzá?*
közölkögyik: közösül.
közü-akarátü: közös akarattal.
kuburcol: csoszog (csizmában).
kucsong: lustálkodik.
kukumusz: alamuszi, csendes.
kúnhátas: lusta, dologtalan.
kupcihér: csavargó.
kupérté: levélboríték.
kurja: láрма. *Kurját üt*: lármát üt.
kussad: rogy, görnyed.
kúszmál: összekuszál.
kuthászkogyik: kutat, keresgél.
kutyafitta!: kutyateremtette! káromkodás.
kuzsu: ködmen.
külekégyik: dulakodik, veszekedik.

Lajhál: szemekben kezd esni az eső.

lajtós: lusta.

lancpak: rendetlen öltözésű.

lebbencs: száraz tészta, mellyel kint a határban levest rögtönöznek.

legéngyerék: suhanc, siheder.

lel be!: a tyúkokat e szavakkal terelik az ölba.

lelkéz: bizonyít, erősen állít.

lëndít: segít. *Lëndít az ak kis pénz rajtam.*

leppen: megijed.

lepsi: otromba. *Te lepsiszájú!*

léterepszik: leül, letelepedik.

létopik: leguggol v. négykézláb áll.

libiliom: jubileum.

likvár: lekvár.

lipüske: a lepke domin.-a.

loka: cinkostárs a lopásban.

lombol: csapkod (a tűz).

loncsos: piszkos.

lopos: zshivány.

lódörgő: penis.

lusta: piszkos, mocskos. *Te lustaláb!*

Maca: kurafi.

macat: piszok (kézen, ruhán).

magavetyi: önmagával dicsekedő.

má v. *máj*: határrészek jelölésére használatos. Pl. *Lencsamá, Farkasmá, Rózsamáj.* (Gyöngyös.)

marada: maradék, ivadék.

marizsgál: összefogdos vmit; az ujját vmin alig érezhetően húzza végig. (V. ö. Nyr. 24:431.)

marmancs: kotyvalék, pancs.

maskara: lakodalom alkalmával férfiak és nők vegyest álarcot öltenek, az ellenkező nem ruháit veszik magukra s koholt útleveleikkel beállítanak a lakodalmas házhoz (rendszerint Ázsiából vagy Afrikából szoktak »jönni«), hol a mulatságban szintúgy résztvesznek, mint a hivatalosak. Személyük szent és sérthetetlen. Aki ellenben

kiköt velők, pl. álarcukat le akarja rántani a felismerés végett, azt józan észre térítik a kezökben levő hagyományos védőeszközzel: egy-egy izmos fakanállal. Ezek Gyöngyösön az úgynevezett *maskarák*.

mássánt: másképen, újra.

megajúl: megalázódik, megtörik.

megajúltat: megaláz, megszelidít.

megdúlja magát: sokat eszik.

megdurul: ?

megérzetszik: megérzik, (szag, füst stb.).

mégeskü: esküvés.

meggátol: megakadályoz, megbüntet (Isten).

meggyőzőggyik: belenyugszik vmibe (Isten rendelkezésebe).

mégtívgyik: megéri (körte, dinnye a padláson).

mégmásol: megmásít.

méggatyingol: elver.

mégreppen: megreped.

mégtetszik: kitűnik. A codexek gyakran használják.

mégtőjöz: ujjával tapintja meg, van-e tojás a tyúkban.

mégtör: meghervaszt (gyepet a dér).

melegés: meleget nem tűrő (ló, tehén).

mérekézik: megméri saját testének a súlyát.

meritom: merészség. *Van-e meritomod idegyönnyi?*

mervélyés v. *mervényés*: m. dög: büdös, rothadó.

míveltet: csúnya szájjal szid vkit.

mocsolya: nagyobb mocsaras hely, kenderáztató.

mohotka: moha, apró szőr a ruhán.

morcso: haragos.

mórcsás: görbe (út).

motólla: két végén keresztalakú rúd, de az egyik kereszt a másiktól derékszögben fordul el.

Fonó asszonyok az orsóról erre hajtják a fonalat.
murva: száraz takarmánylevél.
Napacé: gyújtóüveg.
négyellő: négy ökörre való ostor.
nemtelki: lajbi, mellény.
nótafa: az az ember, aki sok nótát tud.
Nyefég: kényeskedve sír, pityereg.
nyehésségős nyehésség: nehéznyalva.
nyihel: koptat, visel.
nyihelődzik: nyugtalankodik, fészkelődik.
nyiharász: nevetgél, vihog.
nyirjés: minden kicsiségért jajgat; kotlós tyúk hangjára mondják.
nyulócspa: vékony gumi a kálapon.
nyüglőgyik: nyüögösködik, bajoskodik.
nyüstöl: egyfolytában visel, koptat vmit (ruhát, kocsit, stb.).
Ocsmonda: otromba, csúnya, gyalázatos.
ocsmondál: gyaláz.
öcset? *Úgy nyó (nő), mint az öcset*: sűrűn nő.
ögyöng-bögyöng: ödöng, lézeng, ténfereg.
öklöndözik: kipörsen, kipattogzik (az arc).
opcajt!: inds. apage! ki innen!
órágas: szerfelett magas.
őszes: őszi (idő).
ősziférög: tücsök.
összekalyabít: összetákol.
összevesz: összekeveredik. *Né igyá vizet a gyömöcsre, mer összevesz, oszt baj lesz!*
övedző: evező.
Pacuha: helmi.
pajzár: pajzán, rendetlen.
pákázkogyik: kotnyeleskedik.
pampulya: mulya, ostoba.
pank: párkány.
pap: a búzakeresztben a legfelső kéve.

papó: nagyapa.
passzint: illeszt.
pecegüdör: az a gödör, a hová az esett állatot s a szemetet hordják.
pēcēr: penis.
pēctej: a tehén ellésekor fejt tej.
pēcceledō: serdülő lány.
pēclegēn: suhanclegény.
pēhēly: puha toll.
pēndērget: pödör (bajuszt).
pēnye: kényes, hamar síró.
pēppēl: diszít.
pērc: izület a lábon, kézen.
pēszmot: haszontalan.
pēsztērkēgyik: láb alatt van.
pēzēl: pénz szerez vmiből.
pici: hús (a gyermeknyelvből).
pīllengō: fülbevaló.
pille: egy szelet kenyér.
pimpō: fényűzés.
pimpōs: divatozó, piperéskedő.
pintyōke: tejes üveg a kisgyerek számára.
pīp: cifra.
pīrtýōk: piros képű.
pīszmog: babrál.
pīszmōk: gyáva, lomha, kicsiny.
pīttý: ajak, szájszél.
pocēzik: babrál.
pocok: mezei egér.
pocsaj: pocsolja.
pocsék: pazarló.
pofoók: nagyképű.
pokla: a nő v. a tehén magzat-tartója.
porkol: perzsel.
potýkⁿ: patkány.
pothos: nagyhasú. [ben].
potýog: beszélget (gyermeknyelv-
povēta: szájas, sokat beszélő.
pōckōl: támaszt.
pōfōkōl: nagy füstöt ereget a pipából.
prankōt: csődbejutott, tönkrement.
procakol: koldús (brodsackol).
puđár: kicsiny.
puhancs: kiséres.

pukkad : haragszik.
puruszlyik : keresztelő-lakoma ; női felső ruha.
puruttya : gyámoltalan.
puttyan : puffan.
putyóka : csésze formájára gyúrt sár, melyet szájával lefelé földhöz vagdosnak a gyerekek, miközben a p. nagyot szél.
püfetek : pöfeteg, gomba.
Raboda : robot.
raco : az egri paraszt gúnyneve.
rájegyéz : kissé emlékszik vmire.
ráripakogylk : rárivall.
rávirtylt : haragosan rákiált.
rekkenő : a sóska kemény szára.
repce : repce.
repög : recseg-ropog.
relkös : piszkos (láb, kéz).
retves : megszóló szó.
reve : a fa korhadtja, pudvása.
rezség : rajzik.
részint : rézsút.
rshely : résznek való hely.
riherongy : csupa rongy.
rihog : vihog.
rinciráncos : nagyon ráncos.
rízsiék : a torokban vagy a tüdőben támadó csunya, beteg hangra mondják.
rontás : titkos szer, mellyel a boszorkányok »rontanak«.
rovás : kerítés.
rózan : józan.
ruskó : alja vminek (víznek, olajnak, bornak).
Sáritők : sárga dísztek. V. ö. *sárig* kicsi kégyó. Kriza székely népmeséjében.
sárkerep : sárgavirágú szénafű.
sédérög : sűrög-forog.
sejdt : sejt.
sejtés : fiókos bútor, melyben ruhát tartanak.
sélylyed : súlyed.
sémereg : bőrbetegség az arcon.
semmitlen : szegény.
sersog : sistereg.

sillent : füllent.
sinkó : csúszkáló a jégen.
sipirc ! : indsz. mars innen !
sirbizál : betűzget.
sistirékél : sistereg.
szádok : szállidos.
szádók : hosszú, nyulánk természetű.
szakálka : a gyermek elé kötött viaszos vászon.
számos : számít.
szatying : szalag.
szélke : cserépfazék.
szér : veszettség ellen való orvosság, mit a falu által fizetett debrei parasztdoktor javasol.
szérühely : félreeső hely.
szikurdum : parányi. Nincs ennek ész szikurdum eszi se.
szilid : szelid.
sziszog : sziszegő hangot hallat.
szitka : tejszűrő.
szittyentő : a szövőszék egy része.
szó : szu.
szolgál : két hátsó lábára áll a betanított kutya.
szókül : szókévé lesz.
szórférög : a birkák tüdőbetegsége.
szútyongat : szorongat, bosszant.
szűz : zsirtalan (étel).
Tahó : buta, együgyű.
takar : arat.
takaró : arató.
tallabojtos : borzas hajú.
támadás : kelés, daganat a testen.
tang : tág, laza.
taraly : taréj.
targyi : a pálinka tréfás neve.
tatra : rendetlen.
tátyimécsés : eltörött bögre fenekében olaj v. zsír, abban csepűfonál. Primitív világító eszköz.
tekeracs : leforrázott sült perecből készült étel.
telkés : égető természetű (föld).
témény : tömjén.
térbekek : térdel.
térnác : tornác, félszer.

tokmáⁿ: üres tehénszarv, melybena kaszát élesítő fénkövet tartják.
tolycászokgyik: tisztálkodik, tolat hullajtja (a lúd, kacsa, stb.).
toprong: töprenkedik.
tóke: csapat. Itt van má a szomszéd csirkéji tókéstű.
törkölt: törkölypálinka.
töröl: apró, hátsó öltéseket tesz.
tőzik: trágyából taposott, négy-szegűre vágott s így megszáritott tüzelőanyag, melyet kazlakba rakva fedél alatt tartanak.
tubu: kis kalács.
tüled: szántó emberek komandója, mikor a lovat jobbfelé, azaz a barázdába kell terelni.
tüledülep: félreálló ü-re mondják.
Ucsú: gabonarostáláskor a különvált giz-gaz.
újfent: újra.
újjal: veszekedik.
újság: a hold sarlója első negyedkor.
uradzik: urként viseli magát.
ússé (úgysem): azért sem.
utajgat: másra hárít vmit.
uzová: gyakorol. *Ácsmesterséget* *uzovátam* tellyes életembe.
úcsörög: ácsorog.
ülcsik: kis gyermek ülőhelye, mely ládaformán van összeróva.
üstök: a kukorica selyme.
Vágyalkozik: erősen vágyik vmire.
varasbéka: varangyos béka.
vas: a krajcáros pénz neve.
vásadék: hasadék a fán vagy a falon.
vásól: érzéketlenné tesz. Elvásolta af fogam az zód szilva.

végtyibe: hosszába.
vëndél: zsírtartó edény (Weindel).
vörösna drág: szénafü.
verillya: a guerilla harcmód.
vérnyegés: vöröses.
verő: velő.
verő: tavaszi verőfény.
verőkötő: pirossal, feketével tarkázott bogár, mely tavasszal földomladékok közelében mászkál. *Kiültem mán a verőkötőre*, t. i. mivel a v. is kibújt már a földből.
veszedelém: *Sárgarépa*, *pétrezse-lyém*, *A vén asszony veszedelém*.
viaszk: viasz.
vigályos: vizenyős (talaj).
vigyáz: figyelve, erősen néz.
vigyolló: vityilló, kunyhó.
virics: ? *Olyan édes, mint a virics*, t. i. nagyon édes.
vonaglógyik: vonaglik, haldoklik.
vőfé: cinkostárs a lopásban.
Zákányos: romlott (tojás, ha megzápúl).
zever: zavar.
zubog: forr (a víz).
zuhorász: dudolgat magában.
zungadozik: zúg.
zséngés: sületlen, más vidéken: szalonnás (kenyér).
zséngice: a juhsajt készítésekor kicsorgott savó.
zsennyég: halk vonító hangot ad (kutyá).
zsírzó: zsír.
zsobékol: jajgat.
zsóvárog: sóvárog.
zsudárkogyik: hízeleg.
zsuzsorog: didereg, fázik.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Guba Jancsi, a juhász.

Népmese.*

Éccer, valamikor nagyon régⁿ, Jézus mész szem Péter äggyütt jártak a földön. Nem tudom má, mére, mére nem? csak, a hogy mēntek, mēndégétek, hát az útba nagyon mészszomjaztak.

Kerestek embért, a kitű vizet kérjének. Tanátak is ägy gulyást. De a gulyás aszonta, hogy ő bizon nem haggya ott a marháját, mer azé, hogy még ő a kútná van, mind szétszaladhat. »Nohát, ha nem acc, hát tē tudod, mé nem!« monta Jézus, oszt mēntek tovább.

Tanának ägy csikóst, de avval is csak úgy jártak, as sē adott vóna nekik ägy mák vizet. »Má iszēn kutya ägy embērek laknak ére,« aszongya Péter, »ládd-ē, Jézus! kár vót nekünk ére gyönnyi!«

Mēnnek osztan továdabb. Hát mēgin tanának ägy embért, am mēj juhász vót. »Hallod-ē, juhász! aggyá nekünk ägy ital vizet, maj mēhhalum má szomjan!« A juhász aszongya: »Jó van, hagy hajtom má oda a kútho azt ab birkát, oszt maj húzok ägy kis vizet magoknak is!« Úgyis vót, Jézus mész szem Péter jólaktak a jó hideg kútvizivel.

Akkor mēttürüték a szájokot, Jézus mēg aszongya a juhásznak: »Hallod-ē, juhász! hát most má mondd mēt tē nekēm, mi vóna a letnagyobb kívánságod! mēr tudd mē, hogy én Jézus vagyok, em mēg itt szem Péter ē! Oszt ha mēmmondod, hát én mēgis adom azt nekēd!« A juhász csak nagyot nézētt, oszt el kezdētt nagyon gondolkozni, hogy hát mi is lēgyék má a, mit is kérjēn má no! Éccer csak aszongya, hogy: »No hát ha má tē vagy Jézus, aggyá nekēm olyam bundát, amit ha a nyakamba kanyarítok, nem lát mēs sēnkifēli sē! Osz majd tudom én a többit!« — »Jó van, hát nem bánom,« monta Jézus. De alyig monta ki, mán ägy szép fejírszörű bunda a juhász nyakába vót, onnan lógászta lē al lábát.

Avval Jézus mész szem Péter mēkköszönték aj juhász jókarattyát, oszt mēntek a magok dógokra.

* Nyelvjárásunkbeli népnyelvi szövegeket (népballadákat, meséket) a Kisfaludy-Társaság megbízásából is gyűjtöttem; gyűjtésem a társaságnál várja a kiadást.

Guba Jancsi is, hogy mics csináljon ő mos má avval a bundával! elaggya-é, vassé? sēhossé tutta kitanányi, hogy vóna okosabb?

Utóllýára asz gondolta el, hogy elindú vele szērēncsét próbányi, osz káresz kūrész, a hol lēssz, úl lēssz! maj csak lēssz valahogy!

El is indút hetedhét ország elleⁿ. Mēgy, mēndégé, ki tuggya, hogy mēggyig mēnt vóna, ha ēgy kirának az országába nem ér.

Abba az országba asz hallotta, hogy a kirának valami nasz szomorúsága vaⁿ, a ki abbú mēvvígasztalná, hát az szērēncsēs embēr lēnne. Mēgy oszt a kirá palotájába, gondolta, hogy hátha itt mēt-tanállya asz szērēncsét. Odakōszōn a kirának, oszt elmongya, hogy ki ő, mi ő, mēg miféli járatba vaⁿ; hogy mēvvígasztalná ő a kirát a nasz szomorúságábú, ha tunná, mi a baj. Aszongya oszt a kirá, hogy: »hallod-ē, van nekēm három lýanyom, vēsžēk nekik mindēn nap hét-hét pár cipét, osz mikor másnap rēggel mēgint felhúznák, hát kutyaftta! mind ēsz szályig el van any nyōve! nincs azonn ēgy máksžēm ēpség! nem tudhatom, hun nyōvik el, mibe nyōvik el, de ha tē mēttunnád mondanyi, a felí kiráságom mēg a letfiatalabb lýanyom ettéd lēnne.«

Guba Jancsinak eszibe jutott most a bundája, a kibe őt sēnkisē láttya mēg!

Elválalta osztang, hogy hát majd utánna jár ő, maj mēm-mongya ő, hun nyōvik el ac cipe.

A három királyány mēg má nagyon várta az estét, a hét-hét pár selyēmcipe má el is vót készítve.

Guba Jancsi is figyelmezēt, hogy ő nála nēkú valahogy el nē kerūllyōnek hazúrú.

A hogy este lett, elindú a három kirákisasszōⁿ, Guba Jancsi is fēlvēszi a bundát, oszt utānnok.

Allyighogy kiértēk a várasbú, a három királyáⁿ. mint akit a forgōszēl kapott el, szá sebēsenn! úgy mēntek azok, mint ar rossz! de Jancsi sē vót rēst, utānnok a bundával, nyomokba is vót mindég.

A hogy repūnek, nagysokára elértek ēgy rézērdōbe. Ott a három királyáⁿ mēgát, a rézkútúbú vizet itt. Jancsi is elēvēszi ar réz-puharat, iszik ő is, a rézērdōrú tōr ēgy rézgalyat, azt betēszi a tarisznyájába a rézpuhárral ēgyütt, oszt mēnt utānnok.

A hogy ar rézērdōt elhatták, nagyon sokáig repūtek mēg, mikor ēgy ezūsterdōt tanának. A három királyáⁿ ott is iszik az ezūskútúbú. Jancsi megint felfogja a puharat, iszik, letōr ēgy ezūsgalyat, oszt tēszi el a puhárral ēgyütt ar tarisznyába.

A hogy újra elindúnak, a királyányok csak nēzēgetnek hátrafele, nem gyōn-e valaki utānnok, de Jancsit a bundátú nem lēhetett látnyi.

Harmaccorra egy aranyērdōbe értek, a királyányok ott is ittak, Jancsi ott is eltētē a puharat, mēg az arangalyat is.

Jancsi má el vót fáradva, de a három lýán csak mēnt tovābb. Ōneki is mit vót mit tēnnyi, mēnt velēk. Szátak, repūtek soká három-nēgy tengērēn kērēsztú, hegyekēnn-vōgyekēnn át, míg ēccēr

csak én nagy fekete földhő érnek. Ott mégá a három lyáⁿ, azt mongyák.

Fekete föld, nyí kétfele!

Három szép lyáⁿ mégy léfele!

A föld kinyit. Osz léméntek. De Jancsi sē vót bolond, ő is aszongya, hogy:

Fekete föld, nyí kétfele!

Guba Jancsi mégy léfele!

Oszt leszáll ő is. Mēnnek lēllyebb, mindél lēllyebb, Jancsi a kisasszonyokat nem tévesztette el, mindég a sarkokba járt. Éccēr csak megint mégának, a lányok megint aszongyák:

Rézfővenyi, nyí kétfele!

Három szép lyán mégy léfele!

De alyighogy leszának, Jancsi is aszongya, hogy:

Rézfővenyi, nyí kétfele!

Guba Jancsi mégy léfele!

A mint mēnnek, mēndégének, hát má nagyon sētét vót, csak épeⁿ hogy botorkáltak, megint tanátak fővenyet, a mēlyik má ezüsbű vót. Ott is elmonták a verset, oszt lészátak mínnyájaⁿ.

Itt má a kisasszonyok megátak, kisimakottak, felkötözköttek szépeⁿ, hogyim előttök ész szép, én nagyon szép palota át, a minek márvánbű vót még ak kéményi is.

Az ajtóba három kiráfi várta őket.

Odbe még kilencvenkilenc tepsibe sült a bogácsa, süttek-fősztek, készútek a Vocsoráho. Guba Jancsi is izzatt má a nagy bundába, de má nem bánta, csakhogy odaértek. Mikor a vocsoráho hozzáfoktak, a juhász is odabűjt az asztal alá, a tarisznájábű hozzáfogott ő is. A lányok még a kiráfiak éttek javába, (honnē! iszēn éhēnn is lehettek má!) a mikor egy kanát valaki lējt az asztal alá, utánna akartak nyúnyi, de az egyik kiráfi aszonta, hos sosē báncsák, vam még ott, a hun av vót! így oszt nem vették fél, de Jancsi félvotte ám, oszt be a tarisznýába egy villával még egy puhárral együtt.

Mikor a vocsorának végi vót, táncolnyi mēntek.

Hát ott látta Jancsi, hogy a pádamēntom ki van rakva éles borotvával, a kinek az élyin táncolnak a kirákisasszonyok. Éfélyi egy órára a sok cipébe má egy mákszēm épség sē vót, mind olyaⁿ vót má a, mint ar rongy.

Guba Jancsi látta, hogy mos má mindēnt kitudott, otthatta a kisasszonyokat, oszt mēnt előre. Réggere mikor ő otthon vót, má a kisasszonyok is hazaértek a sok rongyos cipével.

A kirá má nagyon nyughatatlankodott, várta Guba Jancsit.

Guba Jancsi is, mikor má jó kialutta magát, mégy a kiráho. »Hát mi a hír, Jancsi?!« Jancsi oszt elmondott mindēnt, ahogy

vót, a hol látta, megmutatta a tarisznyából a gályaköt, meg a puharakot.

Erre oszt a kirá eléhivatta a lányokat, vallatára fókta őket. Azok tagattak szörnyen, de hol látták, hogy az apjuk mindént tud, beösmerték, mismit cselekedtek.

A kirá a két letnagyobbat lófarkon hurcoltatta még, a lekisebbet még Jancsinak atta oda felí kiráságával éggütt.

Igy lett szerencséje Jancsinak a bunda.

Egyig vót, több sē vót, Keleménnek kedvi vót, kana is vót mellette, kanáloz' ki belülle!

Az Isten és a négy nemzet.

Éccēr a török, a német, a magyar még a zsidó összetanákoztak, oszt nagyon panaszkodtak. Akkoriba egynek sē mént jó a sora.

A hogy ōk ott zúgolódnak, meghallya az Isten, oszt aszongya nekik: Gyerték el éccaka éfékor a nagy körtefáho, ott oszt maj szólok valamit.

Úgy is vót, ki is méntek még napáldozáskor, oszt léfeküttek a fábe sorba, úgy várták az éfét.

Má jó sētetes vót, mikor a török félériz, asz hitte, hogy má mások táng má beszétek is az Uristennel, oda siet a körtefáho: Uram teremtöm, itt vagyok parancsodra!

— Hát mi kék nekéd?

— Jó föld, Uram!

— No jó, légyek az ettéd!

Nemsokára a török után félériz a némēt is, az is ballog a körtefa alá: Uramteremtöm, hittá, itt vagyok!

— Hát nekéd mi kell?

— Jó föld, Uram!

— Az a töröké lett!

— No! ez ugyan szép!

— Jó van némēt, hát az az ettéd!

De félkelt a magyar is, má biztosan tatta, hogy ō innet is elkésēt, mégy ō is az Istenhē:

— Uram! itt vagyok!

— Hát tēnekéd mi kék?

— Jó föld, Uram!

— Az a töröké lett!

— No! ez ugyan szép!

— Am még a némēté, te!

— Hát em má igazán szörnyű dolog!...

— No, magyar, az léssz az ettéd!

A zsidó is kittürülyi acs csipát asz szemibű, félkel nagynehezen, de azt hitte, hogy ō léssz a letelső kérelmező, osz má előre örút. Odamegy oszt a körtefa alá:

— Uram! itt vagyok!

— Hát nekéd is kéne valami?

- Jó föld, Uram!
- Az a töröké!
- No ez szép!
- Am még a németé!
- Hát em má szörnyű dolog mégis!
- Az a magyaré!
- No igazán a világ csupa huncuucság!
- No hát el léssz az ettéd!

Így jutott oszt at töröknek a sok föld, azé van a németnek szép háza, szép kocsija, ezé dógozik a magyar szörnyen sokat, oszt méssé boldogú, a zsidó se tunna megényi sēhossē, ha nem vóna csupa huncuucság.*

Találós mesék.

Télenn vízi gugucsi,
Nyáron nyári gugucsi. (Káposzta.)

Egy lyukba 3 ördög jár. (Kemence, lapát, szénvonó, piszkafa.)
Mi puhább a pēhēlyné? (Az anya karja.)
Olyan tonnám vaⁿ, hogy sēmmifēli bonnár össze nem csiná-
hatja. (Tojás.)
Kis fekete, ugrik, mint a fittyfene. (Bolha.)
Fili négy, szēmi négy, körmi pegyig huszonnég. (Lóhátas a
lóval ēgyütt.)
Két szőröst tēdd össze, két gömbölyüt hadd közte! (Húnd be
a szēmed!)

Lyuk nékű mibe nyő meg a csont? (A tojásba!)

Úton mēgyēn, picit les [húst les]. (Tövisk.)

Harangok párbeszéde.

A besenyi embēr azt tartya, hogy az abanyi mēg a dormángyi harangok összebeszégetnek.

Az abanyi (Fűzes-Abony forgalmas, nagy falu) harang aszongya:
Tiszta búza jó kēnyééér! Tiszta búza jó kēnyééér!...

A dormángyi (Dormánd, kicsiny, szegény falucska) pegyig csak annyit mond: Akkarminő, csak lēgyéék! Akkarminő, csak lēgyéék!

* L. Pesti Napló 1903. szeptember 13. sz. tárcájában, hol Benedek E. egy erdélyi változatát mondja el.

TARTALOM

	Lap.
I. Hangtani sajátságok :	
1. A hangok képzése	5
2. Minőségi hangváltozások	6
3. Mennyiségi hangváltozások	10
II. Alaktani sajátságok :	
1. Szóösszetétel	14
2. Szóképzés	15
3. Szóragozás	18
III. Jelentéstani sajátságok :	
1. Alaki jelentéstan	24
2. Anyagi jelentéstan	26
A) Jelentésbeli eltérések egyes szókban	26
B) Népetimológia	29
C) Szólásmódok	30
D) Közmondások	31
IV. Mondattani sajátságok	38
Tájszavak	45
Népnyelvi hagyományok (mesék, találós mesék)	54

TATAMON

- 1. ...
- 2. ...
- 3. ...
- 4. ...
- 5. ...
- 6. ...
- 7. ...
- 8. ...
- 9. ...
- 10. ...
- 11. ...
- 12. ...
- 13. ...
- 14. ...
- 15. ...
- 16. ...
- 17. ...
- 18. ...
- 19. ...
- 20. ...

3